

KENDİ SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE: TÜR VE İŞLEV ODAKLI BİR DEĞERLENDİRME

Nihal ÇALIŞKAN*

Öz: Bu çalışmada günümüz Türkçesinin en sık kullanılan birimlerinden olan “kendi” sözcüğü üzerinde durulmaktadır. “Kendi”, dil bilgisi kaynaklarının büyük bir kısmında dönüşlülük zamiri şeklinde ele alınmaktadır. Ancak “ben kendim, kendi kitabım, kendim giderim, kendisi henüz gelmedi” gibi farklı kullanımlar söz konusu olduğunda kaynakların sözcüğün türü konusunda uzlaşmadığı, sözcüğün hangi kullanım ya da kullanımlarının dönüşlülük zamiri olduğu hususunda çelişkiler taşıyan veya belirsizlikler barındıran bilgiler verildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra “kendi”nin bazı kullanımları belli çalışmalarda yer alırken başka bazı kullanımları araştırmacıların dikkatinden kaçmaktadır. İncelememizde ilk olarak mevcut literatürün bir değerlendirmesi yapılmakta, önceki araştırmalarda ele alınan örneklerden hareketle sözcüğün kaç farklı dil bilimsel bağlamda kullanıldığı ortaya konmaktadır. Buna göre “kendi” sözcüğü 12 temel dil bilimsel çerçevede 16 farklı biçimde kullanılmaktadır. Bazı kaynaklarda da dile getirildiği üzere sözcüğün asıl görevi dönüşlülük zamiri değildir. Söz konusu dil bilimsel yapılar dikkate alındığında “kendi”nin dönüşlülük zamirinin yanı sıra isim, sıfat, zarf, kişi zamiri ve ardal zamir görevleriyle kullanıldığı gözlemlenmektedir. Sözcük, bu görevleri doğrultusunda metin içinde gönderim, pekiştirme, sınırlama, niteleme gibi işlevlerle karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Sözcükler: kendi, dönüşlülük zamiri, sözcük türü, işlev

On the Word “Kendi”: An Analysis Focused on the Parts of Speech and its Function

Abstract: This research centers on the linguistic term “kendi”, a frequently used element in modern Turkish discourse. In established linguistic references, “kendi” is predominantly categorized as a reflexive pronoun. However, discrepancies surface when examining diverse uses like “ben kendim, kendi kitabım, kendim giderim, kendisi henüz gelmedi”, leading to conflicting or unclear categorizations regarding the nature of the term and its specific instances as a reflexive pronoun. Additionally, while certain applications of “kendi” have been addressed in specific studies, other usages have seemingly escaped thorough investigation by

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Ankara/TÜRKİYE, E-posta: nihcaliskan@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2882-2631.

researchers. The initial phase of this inquiry involves an appraisal of the relevant literature, elucidating the diverse linguistic contexts where the term operates, drawing on examples from prior research. Accordingly, it becomes apparent that “kendi” manifests in 16 distinct forms across 12 fundamental linguistic frameworks. As some sources posit, too, the principal function of the term extends beyond being a reflexive pronoun. Examining these linguistic structures reveals that “kendi” functions not solely as a reflexive pronoun but also assumes roles as a noun, adjective, adverb, personal pronoun, and anaphoric pronoun. Corresponding to these linguistic functions, the term is utilized in texts to serve purposes like referencing, reinforcing, limiting, and qualifying statements.

Keywords: kendi, reflexive pronoun, parts of speech, function

Giriş

Gramer kitaplarımızda *kendi* sözcüğü genel olarak dönüşlülük zamiri şeklinde nitelendirilmektedir. Ancak “ben kendim, kendi kitabım, kendim giderim, kendisi henüz gelmedi” gibi farklı kullanımlar söz konusu olduğunda kaynakların sözcüğün türü konusunda uzlaşmadığı, bunun yanında kendi içinde çelişkiler taşıyan veya belirsizlikler barındıran tespitlerde bulunduğu görülmektedir. Örneğin dil bilgisi konusunda temel başvuru kaynaklarından Banguoğlu (1974, s. 364, 366) sözcüğü dönüşlü zamir ve kişi zamiri, Ergin (1958/2009, s. 262) dönüşlülük zamiri ve isim olarak nitelendirirken Durak (1988) isim, sıfat, zamir, zarf etiketlerini kullanmış; Çağrı Çöltekin’in (2010) biçimbirim çözümleyicisi TRmorph sıfat ve dönüşlülük zamiri, *A Frequency Dictionary of Turkish* (Aksan vd., 2017) ise zamir olarak işaretlemiştir. Güncel Türkçe Sözlük (GTS)’te (<https://sozluk.gov.tr>) de kendi sözcüğüne ilişkin dört tanım verilmiş, bunların tamamı zamir olarak tespit edilmiştir. Ancak ilgili madde başında verilen tanım ve örneklere bakıldığında birtakım çelişkiler ve belirsizlikler göze çarpmaktadır:

1. *zamir* İyelik ekleri alarak kişilerin öz varlığını anlatmaya yarayan dönüşlülük zamiri; zat: “Ankara Palas’ta kendisine dörtte üç oranında indirim yapılırdı.” Çetin Altan
2. *zamir* Kişinin özel olarak vurgulandığını anlatan bir söz: Kendisi gelsin. Kendimiz görmeliyiz.
3. *zamir* Yaptığı, giriştiği bir işte başkalarının herhangi bir etkisi bulunmadığını belirten bir söz: “Kendi yapacağı işi bırakır, âleme öğüt vermeye kalkar.” Burhan Felek
4. *zamir* "Kendisi, kendileri" biçiminde bazen saygı duygusuyla veya söz konusu olanları amaçlayarak “o” ve “onlar” yerine kullanılan bir söz: Kendileri evde yoklar mı?

Yukarıda yer alan sözlük verisinin ilk açıklamasındaki “kişilerin öz varlığı” ifadesi genel bir ifade olup dil bilimsel açıdan herhangi bir önermede bulunmamaktadır. Oysa literatürde dönüşlülük zamirinin dönüşlü çatı ile bağlantılı olduğu ifade edilerek özne ve nesnenin aynı olduğu cümlelerde nesneyi temsil ettiği yönünde görüşler vardır (Korkmaz, 2009, s. 416). Öte yandan bazı kaynaklarda sözcüğün bu tür cümlelerde nesnenin yanı sıra tamlayıcılara gönderimde bulunmak üzere kullanılabileceği de ifade edilmektedir (Göksel ve Kerslake, 1995, s. 235). Daha dikkat çekici olan ise GTS’de ilk ve son açıklamada verilen örnekler arasında belirgin bir fark bulunmamasıdır. Mevcut bağlamda ilk örnekte de saygı işlevi bulunduğunu düşünmemize bir engel yoktur. İşte bu ve benzeri belirsizlik ve çelişkiler ile literatürde dile getirilen görüş farklılıkları, konuyla ilgili çalışmaları sözcük türü ve işlevleri bağlamında yeniden ele almayı gerekli

kılmaktadır. Bütün bunların açık bir şekilde tespiti betimleyici gramer çalışmaları için olduğu kadar dil öğretimi açısından da son derece önemlidir.

1. Yöntem

Kendi sözcüğü *A Frequency Dictionary of Turkish*'te zamir olarak işaretlenmiş olup 218.435 kullanım ile sıklık bakımından 20. sırada yer almaktadır. Belirtilen kullanımlar sözcüğün “kendi, kendim, kendime, kendimin” vb. sözcük biçimlerinin tamamını kapsamaktadır. Bu tür yüksek sıklıktaki sözcüklerle çalışırken malzemeyi sınırlandırmak hem veri yükünü hafifletmek hem de mevcut verileri derinlikli biçimde değerlendirebilmek açısından son derece önemlidir. Bu durumda incelemeyi en yüksek sıklıktaki *kendi* sözcük biçimiyle sınırlandırmak makul görünebilir. Ancak *kendi* biçimi “o kendi, kendi kitabım, kendi gider” gibi bağlamlarda kullanılabilmesine rağmen “o kendi” kullanımı iyelikli paradigmadan bir sapmaya işaret etmekte; ayrıca “Kendisi henüz gelmedi.” gibi saygı bildiren cümlelerde de kullanılamamaktadır. Bu nedenle incelemede belli bir sözcük biçimden hareket edilmemiş, esas olarak sözcüğün dil bilgisel bağlamlarını yansıtmak amaçlandığı için bütün biçimler üzerinde durulmuştur. İncelemede “kendi sözcüğü” ifadesi bütün bu biçimleri kapsayacak bir genellemeye karşılık gelmektedir. Sadece *kendi* sözcük biçimi üzerinde durulduğunda ise sözcük biçim terimi kullanılarak bir ayrıştırmaya gidilmiştir.

Çalışmada doküman taraması yöntemi kullanılmıştır. Doküman taraması ile *kendi* sözcüğü üzerine mevcut literatürde yürütülen tartışmalar ele alınmış, buradan hareketle sözcüğün türü ve işlevlerine dair bir çerçeve oluşturulmuştur.

2. Literatür İncelemesi

2.1. Türk Dili Alanındaki Geleneksel Kaynaklar

Kendi sözcüğü, Türk dili araştırmalarında genel olarak dönüşlülük zamiri şeklinde ele alınmakla birlikte kimi araştırmalarda farklı yönleriyle de değerlendirilmiştir. İncelediğimiz kaynaklardan en eski tarihli Ahmet Cevat Emre'nin grameridir. Zamir anlamında “isimsi” terimini kullanan Ahmet Cevat Emre (1945, s. 34, 35) *kendi* sözcüğünü kişi isimsileri başlığı altında tasnif etmekte, sözcüğün iyelik ekleriyle kullanıldığına dikkat çekerek “anlatışa bir kabartma çeşnisi vermek” üzere kullanıldığını ifade etmektedir. Yazar, son derece kısa tuttuğu bu kısımda başkaca herhangi bir tespitle bulunmamıştır.

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (1958/2009, s. 262) adlı çalışmasında dönüşlülük zamirinin isim olan *kendi* sözcüğünden geliştiğini belirtmekte, sözcüğün isim olarak kullanımını “kendi (eli), kendi (gözüm)” ifadelerinden hareketle örneklendirmektedir. “Bu zamirler asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip bulunan, onların mânâ bakımından daha kuvvetlileri, katmerlileri olan şahıs zamirleridir.” ifadesinden de anlaşılacağı üzere Ergin, dönüşlülük zamirlerini bir tür kişi zamiri olarak görmektedir. *Kendi* sözcüğünün iyelik eki alarak kişi zamirlerini karşılar duruma geldiğini ifade eden Ergin, “kendim, kendin, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri” şeklinde bütün kişileri karşılayan *kendi* zamirinin diğer isimlerden ve bu zamirin iyelikli şekillerinin diğer iyelikli isimlerden farkını anlamak için “kendim yaptım (kendim yaptı değil), kendin

gelirsin (kendin gelir değil), kendimizin gitmemiz (kendimizin gitmesi değil)”¹ gibi örneklerden hareket edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Buna göre 1. teklik kişi iyelik ekiyle çekimlenen “kızım” kelimesi fiil çekiminde 3. kişi ile uyuma girerek “Kızım geldi.” gibi kullanımlara izin verirken “kendim” sözcüğü 3. kişiyle değil, almış olduğu iyelik eki gereğince 1. kişi ile uyuma girmektedir. Bu da Ergin’e göre iyelik eki alan *kendi* sözcüğünün o iyelik ekiyle temsil edilen kişi zamiri yerine geçtiği anlamına gelmektedir.

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (1974, s. 365, 366) adlı çalışmasında “dönüslü zamirler” maddesinde *k kendi*’nin yapı ve kullanım özelliklerini değerlendirirken dönüslülük ve pekiştirme olmak üzere iki temel işlevden söz etmiştir. Banguoğlu, dönüslülük zamirlerinin “Bavulunu kendin taşıyacaksın. Köşkte kendimiz oturacağız.” cümlelerinde olduğu gibi kim hâlindeyken (y.n. yalın hâlde, özne konumundayken) bizzat anlamına gelerek cümlenin kimsesini (y.n. öznesini) temsil ettiklerini ve pekiştirme işlevi taşıdıklarını ifade etmektedir. Bu bahsin devamında “Kim halinde bir ad takımında katılan oldukları zaman da pekiştirme işleyişindedirler... Burada da aynı öncül birkaç zamir tarafından temsil edilmiş olur. İşte bunlara pekiştirme zamirleri (pronom assevetarif) deriz.” diyerek buna ilişkin örnekleri birkaç bahis sonra “(Ben) kendimi düşünmüyorum. (Siz) kendinize bakın. (O) kusuru kendisinde arasın.” şeklinde sıralamaktadır.

Banguoğlu, *kendi* sözcüğünün “Hırsız kendini pencereden atmış. Nihat kendine iyi bakar. Biz suçu kendimizde bulduk. İnsan kendisinin doktorudur.” gibi cümlelerde kimse’den başka bir unsur olarak kimse’yi temsil ettiğini ve bu yolla işleyişin kimse’ye döndüğünü; asıl dönüslü zamirlerin de bunlar olduğunu ifade etmektedir (1974, s. 364, 365). Bilindiği üzere dönüslülük, biçim ve söz dizimi unsurlarının yanı sıra sözcüksel yollarla da sağlanabilir (Arslan, 2022). Fiilde dönüslülük belli ekler, söz diziminde ise dönüslülük zamiri ile sağlanmaktadır. Buradan hareketle dönüslü zamirlerle dönüslü fiiller arasındaki ilgiye dikkat çeken Banguoğlu “Avcılar kendilerini överler=Avcılar övünürler. Zeynep kendisine bir elbise dikmiş=Zeynep bir elbise dikinmiş.” cümleleri arasında denklik kurarak kimi (nesne) ve kime (yer tamlayıcısı) durumundaki dönüslü zamirin işleyişinin zaman zaman fiilin dönüslü çatısı ile karşılanabileceğini belirtmektedir (1974, s. 366).

Banguoğlu, *kendi* sözcüğünün “Yeğenine misafir oldu, kendisine ikram ettiler. İhsan Bey Doğuya gitti, kendisi Demiryolları müfettişidir.” şeklindeki kullanımlarını ise üslup

¹ Durak (1988, s.117), Ergin’in “kendimizin gitmemiz (kendimizin gitmesi değil)” örneği için “Galiba son örneğinde bir baskı yanlış olmuş. Zira kullanım dışı olan ‘kendimizin gitmesi’ değil, ‘kendimizin gitmemiz’dir. Zira tamlamalarda tamlanan iyelik eki almaz.” şeklinde bir yorumda bulunmaktadır. Ancak biz -Durak’ın tamlamalarda tamlananın iyelik eki almadığı yönündeki gerekçesinde de hata olduğunu bir kenara bırakırsak- Ergin’in örneğinde baskı yanlış olduğunu düşünmüyoruz. Çünkü literatürde farklı görüşler vardır. Örneğin Ergin gibi Güven de (2015, s. 355), “Sizin değil benim kendimin gitmesi gerekiyor. Bu benim kendimin yapacağı bir iş” gibi kullanımları galat olarak görmekte, doğru kullanımın “gitmem, yapacağım” olması gerektiğini ifade etmektedir. Göksel ve Kerlake (1995, s. 234, 235) de fiilimsi üzerindeki iyeliğin genellikle kişi zamiri ile uyumlu olduğunu fakat bazı kullanıcıların 3. kişiyi tercih ettiğini ifade ederek bu tercihin periferik olduğunu ihsas etmişlerdir. Öte yandan Türkçe Ulusal Derlemi’nden (Aksan vd., 2012) elde edilen veriler 3. kişi tercihinin baskın olduğunu göstermektedir. Bu konu Çalışkan (2023b) tarafından ele alınmıştır.

gereği dönüşlük zamirinin kişi zamiri yerine kullanılmasıyla açıklamaktadır (1974, s. 366). Bütün bu anlatımlardan Banguoğlu'nun, pekiştirme işleviyle sıraladığı yalın hâldeki *kendi* kullanımları ile üslup gereği kişi zamirlerinin yerini tutan kullanımları da -asıl dönüşlülük zamirleri olarak gördüğü iyelik ekli biçimler gibi fakat onlardan derece bakımından daha zayıf veya farklı olmak üzere- bir tür dönüşlülük zamiri şeklinde değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Banguoğlu ile Ergin'in "Kendim geldim, ben kendim" gibi örneklerde "kendim" sözcüğünü dönüşlülük zamiri olarak kabul ederek klasik görüşte birleştiği görülmektedir. "Kendi eli, kendi gözüm" gibi kullanımlardaki *kendi*'nin türü konusunda ise Ergin isim tespitinde bulunurken Banguoğlu buna değinmemiş, örnekleri arasında da bu tür ifadelere yer vermemiştir.

Gencan (1974, s. 131) da Ahmet Cevat Emre gibi *kendi* sözcüğünü kişi adılı şeklinde değerlendirmekte; Faruk Nafiz'in "Kendimi kaptırarak tekerleğin sesine / Uzanmışım kalmışım yaylının şiltesine" dizeleri ile sözcüğün öbek yapı içinde yer aldığı "Kendi kendine söyleniyor." ve herhangi bir çekim eki almadan adın önünde kullanıldığı "Herkes kendi hakkını aramalıdır." örneklerini sıralamaktadır. Gencan'a göre bu son grupta yer alan "kendi evim, kendi kitabımız, kendi düşünceleri" gibi öbekler ad takımıdır. Ergin'in bu tür kullanımlarda *kendi*'nin isim olduğu görüşüyle uzlaşa içinde olan Gencan, *kendi* sözcüğü ilgi eki almadığı hâlde bu ifadelerin belirtili ad takımı olduğunu kaydetmektedir. Gencan'a göre "Orhan'ın kendisi söyledi. Bu sizin kendinizi ilgilendirir. Ben kendimi başkalarıyla ölçmem." gibi örnekler de ad takımı olup bunlarda *kendi* sözcüğü tümlenen konumundadır. Gencan, Fatih Rıfkı Atay'dan alıntılıdığı "Babur'un kendi şarkılar bestelemiştir." cümlesinde olduğu gibi kimi durumlarda tümlenen takısının düşebileceğini de ifade etmektedir. Gencan, *kendi* sözcüğünün öznenen sonra kullanıldığı "Ben kendim söyledim. Siz kendiniz almadınız mı? O, kendisi götürecektir. Bu senin kendi işindir." şeklindeki örneklerin de pekiştirme işlevi taşıdığı, *kendi* sözcüğüyle pekiştirilen bu tür özneler pekiştirmeli özne² adı verildiğini belirtmektedir (s. 209)³.

Ediskun (1984/1999, s. 160) dönüşlülük terimini kullanmadan *kendi* sözcüğünü kişi zamiri olarak tasnif ederek "Suç Nuri'nin kendisinde. Kendi eli ile kendi mezarını kazdı. Beni sevmediğini kendisi de biliyor." cümlelerinde sözcüğü sırasıyla isim, sıfat ve zamir olarak etiketlemiştir. Ediskun "Bu işi kendi kendine yapmış." cümlesindeki *kendi* kendine'nin ise zarf olduğunu belirtmektedir. Aynı bahiste "Bu giysiyi kendiciğime yaptırdım." ve "Bu işe kendiliğimden kalkıştım" gibi türemiş biçimlerle ilgili de sırasıyla zamir ve zarf tespitlerini yapmaktadır. Ediskun "Oraya (ben) kendim gittim." cümlesinde *kendi* sözcüğünün pekiştirme görevinde kullanıldığını söylemiş, ancak türe ilişkin herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

² Burada kullanılan "pekiştirmeli özne" terimi farklı bir özne türü anlamına gelebileceği için konunun "öznenin pekiştirilmesi" bağlamında ele alınması daha uygun olabirdi. Ancak bu hususta kendi görüşlerimize işaret etmekle yetinerek terim ve kavramları kaynaklardaki şekliyle ele almayı tercih ettik.

³ Burada sıralanan dört cümleden sonuncusunda *kendi* sözcüğü öznenen sonra kullanılmamıştır. Bu husus yazarın dikkatinden kaçmış olmalıdır.

2. 2. Türk Dili Alanındaki Güncel Kaynaklar

Bu başlık altında ilk ele alacağımız kaynak Korkmaz'dır. Korkmaz da Ergin gibi *kendi* sözcüğünün isim olduğunu, iyelik eki alarak⁴ dönüşlülük zamiri hâline geldiğini fakat bu zamirlerin de neticede “şahıs zamirlerinden daha güçlü bir anlam taşıyan, onları anlamca katmerli kılan pekiştirilmiş bir tür şahıs zamiri” olduğunu düşünmektedir (2009, s. 414, 415). Korkmaz'a göre *kendi* sözcüğü “Bu işi kendin bitireceksin.” gibi yalın hâlde kullanıldığı cümlelerde dönüşlülük zamiri olarak “özneyi temsil etmekte; kişiler üzerinde direnilerek durulduğunu, bu işte başkalarının etkisi bulunmadığını belirten pekiştirme görevi yapmakta”dır (2009, s. 416). Korkmaz, bu cümlelerde “bizzat” anlamında kullanılan *kendi* sözcüğünün özne durumundaki kişi zamirini ikame ettiğini, özneyle birlikte kullanıldığı “Ben kendimi değil seni düşünüyorum. Sen kendin ne yapmayı planlıyorsun? Onlar kendileri geldiler.” gibi cümlelerde ise yine dönüşlülük zamiri olarak fakat daha güçlü bir pekiştirme işleviyle kullanıldığını belirtmektedir (2009, s. 418). Korkmaz, “kendi tarihimiz, kendi soyları” gibi ifadelerde iyelik ekli isimden önce gelen yalın durumdaki *kendi*'nin de iyelik kavramını pekiştiren bir zamir olduğunu ifade etmekte; “kendi başına, kendi hesabına, kendi payına” gibi çok sözcüklü birimler için ise “ad tamlaması biçimindeki kalıplaşmış zarflar” tespitini yaparak *kendi*'yi yine zamir şeklinde değerlendirmektedir (2009, s. 420). Korkmaz, diğer araştırmacılardan farklı olarak dönüşlülük zarfı terimini kullanmak suretiyle “kendi kendime, kendi kendine, kendi kendimize, kendi kendilerine” gibi tekrarlı yapıları bu grupta değerlendirmektedir. Benzer şekilde “+lik yapım eki, iyelik, +den çıkma durumu” ekiyle genişletilen “kendiliğinden, kendiliğimizden, kendiliklerinden” gibi kullanımları da dönüşlülük gösteren zarf olarak etiketlemektedir (2009, s. 419). Korkmaz, “Haşım Bey'e bir mektup bırakacaktım. Kendileri yerindeler mi? Bu konuda kendilerine büyük güvenimiz vardır.” biçimindeki kullanımları da zamir olarak değerlendirmektedir (2009, s. 418). Ancak bunları kişi zamiri olarak mı, bir tür kişi zamiri şeklinde nitelendirdiği; dönüşlülük zamirinin bir başka kullanım tarzı olarak mı gördüğü net değildir. Örneğin Banguoğlu bu tür kullanımları “dönüşlülük zamirinin kişi zamiri yerine kullanılması”yla açıklamaktadır (1974, s. 366).

Mustafa Durak (1988), doğrudan sözcüğün türü üzerinde durduğu çalışmasında *kendi*'nin isim, zamir, dönüşlülük zamiri, sıfat ve zarf olarak kullanıldığını belirtmiştir. Durak, sözcüğün isim olarak da kullanılabilirliği konusunda Ergin (1958/2009) ve Gencan (1974) gibi araştırmacılarla aynı fikirde olmakla birlikte bu durumu yalnızca “isim+in eki kendi” kuruluşundaki “ağanın kendisi” gibi kullanımlarla sınırlandırmak bakımından onlardan ayrılmaktadır. Durak, Ergin'in isim görevi için vermiş olduğu “kendi (eli), kendi (gözüm)” (1958/2009, s. 262) örneklerinin hatalı olduğunu düşünmektedir (1988, s. 114). Durak *kendi* sözcüğünün ilgi ekli kuruluş içinde isim olduğu yönündeki tespitini iki temele dayandırmaktadır. Bunlardan ilki *kendi*'nin eş anlamlısı olabilecek “öz, zat, nefis, asıl” sözcüklerinin benzer bağlamlarda isim görevinde kullanılması; ikincisi ise *kendi*'nin yalnızca hâl ve kişi eki alan kişi zamirlerinin aksine tıpkı isimler gibi diğer çekim eklerini de alabilmesidir.

⁴ Korkmaz, daha önce de ifade edildiği üzere iyelik eksiz *kendi* biçiminin bir sapma olduğu görüşündedir. Ancak iyeliksiz *kendi*'yi de dönüşlülük zamiri olarak değerlendirmektedir.

Durak, sözcüğün zamir olarak kullanımını ise ikiye ayırmaktadır. Bunlardan ilkinde *kendi* sözcüğü kişi zamiri görevinde olup yazarın ifadesiyle berkitme (emphatique) ve yuvalandırma (focalisateur) işlevleri taşımaktadır. Berkitme / pekiştirici işlevli kullanımlarda vurgunun kademeli bir şekilde artışı yansıtan bir derecelendirme söz konusudur. Durak, birinci derece vurgulama için “1. Kendi geldi. 2. Kendiniz yapın.”, ikinci derece için “1. Bizzat kendi geldi. 2. Bu Suat mı? Ta kendisi.”⁵, üçüncü derece için de “Ben bizzat kendim geldim.” örneklerini vermektedir (1988, s. 114, 115). Durak’ın odaklama da diyebileceğimiz yuvalandırma işlevi için verdiği örnek ise “Kendisiyle konuştum.” şeklindedir. Burada “kendisiyle” sözcüğü üzerine odaklanma söz konusu olup bu yolla anlatıma “önem verme, yüceltme” ya da “alay” gibi tonlamalar katılabilmektedir (1988, s. 117). Sözcüğün zamir olarak ikinci kullanımı ise dönüşlü zamir işlevine yöneliktir. Durak, *kendi* sözcüğünün ancak hâl ekleriyle çekime girdiğinde dönüşlülük bildirdiğini söyleyerek “Hüseyin kendini vurdu. Kendi kendini vurdu. Kendini vurdu. Kendi kendine güldü. Kendinden korkmak, kendisiyle çatışmak” gibi örnekleri bu grupta değerlendirmektedir (1988, s. 117, 118). Bu tür kullanımlarda “Kendini yıkadı.” gibi bir ifadenin dönüşlülüğün yanı sıra “başkasını değil, kendini” gibi bir anlam içererek yuvalandırma işlevi de taşıdığına belirten Durak, Banguoğlu gibi araştırmacılardan farklı olarak *kendi* ile dönüşlü hâle getirilen cümlelerin dönüşlü çatı eki alan yüklerle kurulan cümlelerle eş değer olmadığına da dikkat çekmektedir. Örneğin Banguoğlu’nun “Zeynep kendisine bir elbise dikmiş.” ve “Zeynep bir elbise dikinmiş.” kullanımları arasında kurduğu eş değerlik, ikinci cümlede elbiseyi diken kişi, Zeynep’in yanı sıra bir başkası da olabileceği için geçersiz hâle gelmektedir (1988, s. 119). Bu da *kendi* sözcüğü ile kurulan dönüşlü yapılar ile dönüşlü fiillerle kurulanların sınırlılıkları konusunda yeni sorgulamalar yapma ihtiyacını beraberinde getirmektedir.

Durak, “tek başına, kendiliğinden” anlamlarındaki “Kendi kendine çalıştı. Kendi kendine bayıldı.” gibi kullanımları zarf (1988, s. 117); “Kendi evimi yaparım. Kendisinin kalemi kırıldı. Kendilerinin yazması gerekir.” gibi kullanımlardaki *kendi* sözcüğünü ise sıfat olarak değerlendirmektedir (1988, s. 120)⁶. Durak’ın kimi tespitleri yer yer genel Türkoloji eğitimi sırasında almış olduğumuz formasyonla bire bir örtüşmemekle birlikte kullanım farklılıklarıyla ilgili dikkatleri son derece önemlidir.

Meriç Güven, *kendi* sözcüğü ve bu sözcük ile oluşmuş öbeklerin kuruluş biçimini incelediği çalışmasında, dönüşlülük zamiri olarak değerlendirilen *kendi*’nin zamir ve isim olarak farklı kullanımları olduğunu ifade etmiştir. Güven (2015, s. 348), Ergin’le görüş birliği içinde “kendi vebali, kendi boynuna” gibi ifadelerde *kendi*’nin isim göreviyle soldan sağa doğru işlediğini (kendisinden sonraki sözcüğü tamamladığını); ancak iyelik eki almış “(Ø Kendim) (Ø Ø) (Ø ettim). (Ø Kendim) (Ø Ø) buldum. Kendi(n) Ø kendine konuşma. Kendisine sor bakayım.”⁷ biçimindeki kullanımlarının dönüşlülük

⁵ Durak, ikinci derece vurgulamada kullanılan *bizzat* ve *ta* sözcüklerinin de zamir görevinde olduğunu belirtmektedir (1988, s. 115). Biz yazarın bu görüşüne katılmıyoruz.

⁶ Durak’ın ilgi ekli biçimleri sıfat olarak değerlendirmesi ilgi ekinin belirtme işleviyle kullanılıyor olmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

⁷ Güven, iyelik ekli “Kendim buldum.” kullanımını dönüşlülük zamiri, “Kendi bilir.” şeklindeki kullanımı ise isim olarak değerlendirmektedir. Ancak biz, üçüncü kişide -her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından hatalı olduğu belirtilse de- *kendi* ve *kendisi* sözcüklerinin bir arada

zamiri olduğunu, burada sözcüğün sağdan sola doğru işlediğini (kendisinden önceki sözcük tarafından tamamlandığını) ifade etmektedir. Güven'e göre, dönüşlülük zamiri kişi zamirlerinin pekiştirilmiş hâli olup Türkçede *kendi* sözcüğünün dönüşlülük işlevi diğer işlevlerden daha zayıf olduğu hâlde dil bilimsel gözlemlerin aksi doğrultuda sözcüğün dönüşlülük zamiri şeklinde adlandırılması yaygınlaşmıştır (2015, s. 343).

Güven, *kendi* sözcüğü ile kurulan öbekleri dizisel ve dizimsel ilişkilere göre incelerken iki ögeli ve üç ögeli sistem şeklinde bir ayrıma gitmiş, üçten fazla ögeli sistemlerde de kendisinin ortaya koyduğu sistemin geçerli olduğunu ifade etmiştir. Buna göre ikili sistem “benim arabam” gibi bir kuruluştaki iyelik ekli ismin yerini *kendi* sözcüğünün almasıyla işlemekte; bu sisteme göre nasıl “benim arabam, senin arabam, onun arabası, bizim arabamız, sizin arabanız, onların arabaları” diyorsak aynı şekilde “benim kendim, senin kendin, onun kendisi, bizim kendimiz, sizin kendiniz, onların kendileri” dememiz gerekmektedir. Üç ögeli sistemde ise “kişi zamiri+ilgi eki kendi+iyelik eki+ilgi eki isim+iyelik eki” şeklinde bir sıralama söz konusudur. Ancak Güven bu sıralamaya uygun dilsel gerçekleşmenin “ben-im kendi-m-im bil-eceğ-im (iş), biz-im kendi-miz-im (güzel ve atak) araba-mız” şeklinde gerçekleştiğini düşünmektedir. Bir başka deyişle üçlü sistemde kişi zamiriyle uyumlu biçimde iyelik eki alan *kendi* sözcüğü yine temsil ettiği kişiyle uyumlu bir ilgi eki alarak iyelikli bir isme bağlanmaktadır (2015, s. 352, 352). Güven'in bu formülasyonunun doğal dil kullanımlarıyla örtüşmediği açıktır. Kendisi bu durumu doğru kullanımın aksine galat olanın yaygınlaşmasıyla açıklamaktadır⁸. Ne var ki yine kendi örnekleri arasında yer alan “ben ben-im görev-im-im baş-ı-n-da-y-ım” ifadesinde 1. teklik kişi zamiriyle uyumlu ilgi eki getirdiği “görevim” sözcüğünü 3. teklik kişi iyelik ekli “baş” sözcüğüne bağlaması tutarsızlık yaratmaktadır (2015, s. 352, 355). Aslına bakılırsa Güven'in {{{(ben+ilgi e.)+(kendi+iyelik e.)+ilgi e.}} şeklindeki formülünde aksayan bazı yönler vardır. Formüldeki *kendi* sözcüğü bir isim ile değiştirildiğinde “ben-im araba-m” gibi bir kullanım oluşmaktadır. Bu kullanım her hâlükârda 3. kişiye gönderimde bulunmakta, bu nedenle de “ben-im araba-m-ın” şeklinde üçüncü kişi ile uyumlu bir ilgi eki alması beklenmektedir. “Benim kendim” ifadesi de sözcüğün isim olarak referansları düşünüldüğünde “benim vücudum, özüm, nefsim” gibi 3. kişiye atıfta bulunan bir ifadedir. Öztekten'in (2007), konuyu *kendi*'nin özne olarak kullanılmasıyla ilgili tartışmalar bağlamında ele alırken iyelenmiş bir ismin iyesiyle eşit olmayacağına ilişkin verdiği “bizim evimiz ≠ biz, bizim üçümüz ≠ biz” gibi örnekler bu ifadelerin galat olarak görülemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Öztekten'in bu yazısında gerek *kendi* gerekse *öz* sözcüğünün tarihi metinlerde, almış oldukları iyelik ekinde bağımsız olarak ikinci veya üçüncü kişide çekimlenmiş cümlelerde kullanıldığıyla ilgili örnekleri de ikna

kullanıldığını göz önünde bulundurduğumuzda türe ilişkin herhangi bir tespit bulunmaksızın “Kendi bilir.” ile “Kendim buldum.” kullanımları arasında sadece biçimden hareketle net bir görüş ortaya koymanın güç olduğunu düşünmekteyiz.

⁸ Güven, “benim kendimim görevim” gibi bir kullanımın doğruluğunun kullanım sıklığı fazla olan 3. teklik kişi çekiminden hareketle ortaya konabileceğini savunmaktadır (2015, s. 355). Güven'e göre “onun kendisinin görevi” ifadesinin 1. kişi zamiri için eş değeri “benim kendimim görevim”dir. Ancak 3. kişi iyelik çekimi dilsel açıdan belirsizlik (ambiguity) taşımaktadır. Zira bu kullanımda *kendi* sözcüğünün aldığı ilgi ekinin Güven'in iddiasına göre “o” zamirine mi, genel kabule göre “onun kendisi” ifadesine mi ait olduğunu kesin olarak tespit etmek mümkün değildir.

edicidir (2007, s. 104, 105, 109). Dolayısıyla kanaatimizce Güven'in formülünün {[ben+ilgi e.]+(kendi+iyelik e.)+ilgi e.} olarak düzeltilmesi gerekmektedir.

Öztekten'in soru-cevap sistematigi üzerine kurduğu çalışması, bizim çalışmamızın hareket noktasını oluşturan sözcük türü bakımından da ufuk açıcıdır. Öztekten, *kendi* sözcüğünün türü için zamir tespiti yapılmasına ihtiyatla yaklaşmaktadır. Zira dönüşlülük zamiri olarak sınıflandırılan *kendi* sözcüğü diğer zamirler gibi ismin yerini tutmamakta, doğrudan kişi zamirleriyle ilişki kurmak suretiyle kullanıma girmekte, iyelik eki alma bakımından da diğer zamirlerden farklı bir kullanım özelliği göstermektedir (2007, s. 102, 103). Ayrıca dönüşlülük zamirlerinin literatürde yer alan “yapılan işin yapana dönmesi”, “bir hareketin yapıcısı ve olucusu ile o hareketten etkilenen veya hareketi etkileyenin, yani fiilin öznesi ile nesnesinin veya tamlayıcısının aynı olması durumunda ortaya çıkan dil birimleri” olduğuna ilişkin tanımlarından hareket edildiğinde “Ben bu konuyla ilgili olarak müdürle görüşüm ve kendisine gereken her şeyi söyledim. Beni sen kendime getirdin. Ben sizden farklıyım; çünkü ben onun kendisini gördüm.” gibi kullanımların tanımla örtüşmediği görülmektedir (2007, s. 102). Öztekten'in dikkat çektiği diğer hususlar ise şu sorularla ifade edilmektedir (2007, s. 107-109):

Bir cümlede aynı şahsı ifade edecek şekilde “Sen ve sen gidebilirsin.” diyemiyoruz. O hâlde “Sen kendin gidebilirsin.” gibi bir cümlede “sen” ve “kendin” sözcüklerinin ikisine de özne, dolayısıyla zamir diyebilir miyiz?

Cümlede öğelerin yer değiştirme özelliği özne konumundaki zamir ile kendisinden sonra gelen iyelik ekli “kendi” sözcüğü için geçerli değildir. Bu bir çelişki doğurmaz mı?

“Sen kendin gidebilirsin.” cümlesinde “kendin” sözcüğünün “sen” öznesini pekiştirdiği ifade edilmektedir. Bu durum Türkçede asıl unsurun sonda bulunması ilkesiyle çelişmez mi?

“Ben kendimi gördüm.” cümlesinde “kendimi” sözcüğü nesneye dönüşü göstermektedir. “O (onun) kendisi yapmadı.” cümlesinde dönüşlülük var mıdır?

Yüklemin zaten dönüşlü çatıyla kurulduğu “Sen kendin yıkanabilirsin.” gibi kullanımlarda dönüşlülük işlevi var mıdır?

“(Benim) kendi kitabım” gibi tamlamalarda “kendi” sözcüğü zamir midir?

Öztekten, soru kurgularından da anlaşılacağı üzere ilk üç maddedeki durumlarda *kendi* sözcüğünün zamir olmadığını düşünmektedir. Aynı şekilde sözcüğün 5. maddedeki kullanımı da zamir değildir. Öztekten'e göre *kendi* sözcüğü, yalnızca 4. maddedeki “Ben kendimi gördüm.” cümlesindeki kullanımıyla dönüşlülük zamiridir. 6. maddedeki *kendi* sözcüğü ise sıfat görevindedir. Yazar, sıfatlarla zarflar arasında kategori değişikliğinin sık karşılaşılabılır bir durum olmasına da dikkat çekerek *kendi* sözcüğünün ilgili yazısında sıralamış olduğu 1, 2, 3 ve 5. maddeler ile 4. maddedeki “O (onun) kendisi yapmadı.” cümlesinde zarf olarak kullanıldığını düşünmektedir (2007, s. 107-110). Öztekten, –“Peki, nasıl geldin buralara kadar? – Ne var canım, kendim geldim.”, –“Çok güzel bir resim, kim yaptı bunu?” – Ben yaptım, hem de kendim.” ve “Ben arayıp çağırılmayı düşünüyordum ki o kendiliğinden geldi./Ben arayıp çağırılmayı düşünüyordum ki o kendi(si) geldi.” örneklerinden hareketle bu tür cümlelerde kim olma bilgisinden ziyade nasıl olma, hangi sebepten olma ile kendiliğindenlik anlamlarının ön planda

olduğunu, bunun da sözcüğün zarf görevini açıkça gösterdiğini belirtmektedir (Öztekten, 2007, s. 111).

Konuyu pekiştirmeli özne perspektifinden değerlendiren bir başka çalışma da Baydar tarafından yapılmıştır. Baydar (2014), pekiştirilmiş/pekiştirmeli özne konusunda yapılan çalışmalar ile dönüşlülük zamiri hakkındaki literatürün kapsamlı bir özeti yaparak her iki konuda da araştırmacıların *kendi* sözcüğü ile kurulan aynı söz dizimsel yapılar hakkında farklı görüşler bildirdiklerini veya örneklerinin yapmış oldukları tanım ve açıklamalarla çeliştiğini ortaya koymuştur. Baydar da Öztekten’in 5. maddede verdiği kullanımlarda *kendi* sözcüğünün dönüşlülük zamiri değil, zarf olarak kullanıldığını düşünmektedir. *kendi* sözcüğü, *bizzat* anlamıyla kullanıldığında da zarftır. Baydar, *bizzat* sözcüğünün TDK Türkçe Sözlük’te zarf olarak etiketlenmiş olmasını buna dayanak göstermektedir (2014, s. 26). Baydar, *kendi* sözcüğünün isim cümleleri ile fiil cümlelerindeki kullanımının temel bir farklılık oluşturduğu görüşündedir. Buna göre “Ben kendim başarılıyım. Ben kendim Aksaraylıyım.” şeklindeki isim cümlelerinde “kendim” sözcüğü özneyi pekiştirme işleviyle kullanılırken “Ben kendim geldim. Ben kendim başardım.” şeklindeki fiil cümlelerinde zarf görevindedir. Her iki kullanımda da “kendim” sözcüğünün vurgusundaki farklılık bu ayrımın tespitinde belirleyici rol üstlenmektedir (2014, s. 25).

2. 3. Dil Bilimi Alanındaki Kaynaklar

Baydar’ın *kendi* sözcüğünün isim ve fiil cümlelerindeki kullanımının belirleyici olduğuyla ilgili görüşü Kayabaşı (2022) tarafından birtakım diyagnostik araçlar kullanılarak test edilmiştir. Kayabaşı, “Doktor yanlılıkla kendisini aradı.” şeklindeki dönüşlü kullanımın yanı sıra *kendi*’nin belirleyici öbeği/ad öbeğinin⁹ kuruluşuna katıldığı “Doktor(un) kendisi hastaları tek tek aradı.” tarzındaki cümleler ile eylem öbeğinde yer aldığı “Doktor bu sefer hastaları kendisi aradı.” kuruluşundaki cümleleri incelemiştir. Kayabaşı, her iki cümlede de dönüşlülükten farklı olarak *kendi*’nin pekiştirici (emphatic) işlevle kullanıldığını belirtmektedir. *Kendi*’nin bu işlevine daha önce Özsoy (1983), Durak (1988), Kornflit (1997, s. 157) ile Göksel ve Kerslake (1995, s. 233-235) tarafından da değinilmiştir. Ancak Özsoy belirleyici/ad öbeklerindeki kullanımı, Durak “ağanın kendisi” örneğindeki kuruluşları, Kornflit eylem öbeklerindeki kullanımı bu kapsamda değerlendirmiştir. Ayrıca Kornflit eylem öbeğindeki *kendi*’yi dönüşlülük zamirinin vurgu işlevli kullanımı biçiminde görmektedir. Göksel ve Kerslake ise *kendi*’nin söz dizimsel konumundaki farklılığa değinmemekle birlikte gerek “Arabayı Erol’un kendisi yıkayacak.” biçiminde belirleyici/ad öbeklerine gerekse “Arabayı Erol kendisi yıkayacak.” biçiminde *kendi*’nin belirleyici/ad öbeğine mi eylem öbeğine mi ait olduğu belirsizlik taşıyan cümlelere yer

⁹ Kayabaşı, bu tür öbekler için belirleyici öbeği (determiner phrase, DP) terimini kullanmaktadır. Türk dili araştırmaları literatüründe bu tür kuruluşlar genel olarak ad öbeği şeklinde kabul görmektedir. Öte yandan çalışmamızda başvurulan kaynakların bir kısmında belirleyici, bir kısmında ad öbeği terimi kullanıldığı için burada her ikisini birlikte verme yoluna gidilmiştir. Türkçede belirleyici öbekleri konusunda kapsamlı bir çalışma için bk. Tuğcu, P. (2009). *Türkçede belirleyici öbeği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara.

vermişlerdir¹⁰,¹¹. Kayabaşı ise söz dizimsel konunun *kendi*'nin vurgulayıcı işleviyle ilgili farklı yorumlar doğurduğunu ortaya koymuştur. Buna göre belirleyici/ad öbeği kuruluşunda yer alan *kendi* sözcüğü bütünün parçasına odaklanma [Pasta(-nın) kendi(-si) düzgün de krema-sı bozul-muş.], hiyerarşi/önem [Müdür(-ün) kendi(-si) şikayet-imizle ilgilen-di.] ilişkileri ile eleme bildirmek üzere (A: Yarın eş-im-le birlikte Ankara'ya gid iyor-uz. B: Ben sen kendi-n Ankara-ya gid-ecek-sin, o İzmir-de kal-acak san-ıyordu-m.) kullanılmaktadır (2022, s. 147, 148). Eylem öbeği kuruluşuna katılan *kendi* sözcüğü ise “kendi başına (yardım almaksızın + tek başına)” ve “kendi kendine [tek başına (kimi durumlarda yardım almaksızın anlamını da içerecek şekilde)]” anlamlarını içermektedir (2022, s. 149). Kayabaşı, belirleyici/ad öbeğindeki *kendi*'nin daha çok ad, eylem öbeğindeki *kendi*'nin ise zarf gibi davrandığını belirtmekte (2022, s. 145); ancak pekiştirme işlevli *kendi*'nin farklı okumalarının tek bir semantik birimin farklı söz dizimsel konumlarda farklı şekilde çalışmasından mı birbiriyle morfo-fonolojik açıdan çakışan iki ayrı semantik birimin iki ayrı söz dizimsel kategoride işlem görmesinden mi kaynaklandığı hususunda daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğunu kaydetmektedir (2022, s. 146).

Buraya kadar ilgili literatürü tarihî sıra gözeterek özetlemeye çalıştık. Son olarak tarih sırasının dışına çıkarak biri 1995, diğeri 2005 tarihli iki çalışmaya daha yer vereceğiz. Söz konusu çalışmaların sona alınmasının nedeni kapsam ve işaret ettikleri hususlarla konuyu derli toplu biçimde gözden geçirme imkânı sunmalarıdır. Bunlardan ilki Göksel ve Kerslake'in *Turkish: A Comprehensive Grammar* başlıklı çalışmasıdır. Göksel ve Kerslake (1995, s. 232, 233) sözcüğün eksiz ve çekimli biçimini birbirinden ayırmakta; *kendi* sözcük biçiminin iyelik ekli adı sıfat olarak nitelediğini; çekimli biçimlerin ise pekiştirme (emphatic), dönüşlülük (reflexive), basit zamir (simple pronominal) ve ardıl gönderim¹² (resumptive) işlevleriyle kullanıldığını belirtmektedir.

Göksel ve Kerslake (1995, s. 233-235) *kendi*'nin pekiştirme işlevli kullanımlarını ilk sırada vermiştir. Buradan, herhangi bir istatistik sunmamalarına rağmen, sayısal verilere dayalı çalışmalarda dile getirildiği üzere (Koşaner 2005, s. 86) bu işlevi sezgisel olarak daha öncelikli gördükleri sonucunu çıkarabiliriz. Göksel ve Kerslake bu kullanımlara öznenin pekiştirildiği “Arabayı Erol kendisi yıkayacak.”, “Arabayı Erol'un kendi-si yıkayacak.”, “Arabayı Erol/o kendi yıkayacak.”, “Arabayı Erol-un kendi yıkayacak.” gibi cümlelerin yanı sıra nesne ve tamlayıcıların pekiştirildiği “Meclis'e belli bir saatte gidersen Başbakan-ın kendi-sin-i bile görebilirsin.” ve “Sonuçları onlar-ın kendi-lerinden öğrenebilirsin.” şeklindeki cümleleri örnek vermişlerdir. Öznenin pekiştirildiği durumlarda ilgi ekinin kullanımı buraya aldığımız ifadelerden de anlaşılacağı üzere tercihe bağlıdır. Ancak yazarlar “Arabayı Erol/o kendi yıkayacak.” cümlesinde olduğu

¹⁰ Göksel ve Kerslake'in anlatımlarından bu hususa dikkat etmemiş oldukları anlaşılmaktadır.

¹¹ Belirleyici/ad öbeklerinde ilgi ekinin kullanımıyla ilgili sınırlılıklar ile bu tür kuruluşlarda *kendi*'nin canlılık (animacy) ve kılıçlık (agentivity) ile etkileşimi hem Göksel ve Kerslake hem de Kayabaşı tarafından tartışılmıştır. Bu tartışma son derece ilgi çekici olmakla birlikte çalışmamız sözcüğün türü ve farklı kullanımlarını birbirinden ayırt etmeye odaklandığı için bu konuya girilmeyecektir.

¹² Türkçede ardıl gönderim konusunda kapsamlı bir çalışma için bk. Meral, H. M. (2010). Türkçe ardıl gönderim ilişkisi. *Dilbilim*, (24), 9-32.

gibi *kendisi* biçimi yerine *kendi* biçimi kullanıldığında ifadenin gayriresmî olduğuna dikkat çekmektedirler (1995, s. 234).

Pekiştirme işlevli *kendi*, isim ve sıfat işlevli yan cümlelerde de kullanılmaktadır. Göksel ve Kerslake'in (1995, s. 34, 35) bununla ilgili örnekleri “[*(ben-im) kendi-m-in bile anla-ya-ma-dığ-ım*] bir yazı”, “[*(ben-im) kendi-m-in bile anla-ya-ma-dığ-ı*] bir yazı”, “[*(Siz-(in)) kendi-niz oraya git-me-niz*] gerekiyor.”, “[*Oraya kendi-niz git-me-niz*] gerekiyor.” biçimindedir. Yazarlar, sıfat işlevli yan cümlelerde fiilimsinin genellikle özne ile uyumlu iyelik eki aldığını ama bazı kullanıcıların 3. kişiyi tercih ettiklerini belirtmektedir. Buraya alınan ilk iki ifadede söz konusu olgu örneklenmektedir. (1995, s. 235). Göksel ve Kerslake'in anlatımlarından bir tercih şeklinde değerlendirdikleri bu durumun isim işlevli yan cümleler için geçerli olmadığı sonucu çıkmaktadır. Oysa kanaatimizce isim ve sıfat işlevli yan cümleleri bu çerçevede ele alarak 1 numaralı dip notta değindiğimiz fiilimsinin alacağı iyelik ekiyle ilgili görüş farklılıklarını yeniden düşünmekte fayda vardır.

Göksel ve Kerslake'in *kendi*'nin dönüşlülük işleviyle ilgili örnekleri ise “Kendi-n-den başkasına güvenemiyor musun? Kendi-m-e bakamıyor-um. Semra aday olarak kendi-sin-i/kendin-i öne sürecekmiş. [Kendimize araba almak] istiyoruz.”¹³ şeklindedir. Anlaşıldığı üzere Göksel ve Kerslake, yalnızca özne ile nesnenin değil; özne ile tamlayıcıların aynı kişide toplandığı ifadeleri dönüşlü olarak kabul etmektedir. Ancak “Kendinden başkasına güvenemiyor musun?” cümlesinde *kendi* sözcüğü cümlenin bir ögesi değil, sözcük öbeği kuruluşundaki ögenin bir parçasıdır. Koşaner bu tür kuruluşların dönüşlü sayılamayacağını belirtmektedir (2005, s. 89). Göksel ve Kerslake (1995, s. 236) bu kısımda, dönüşlü cümlelerle *kendi* ve *kendisi* sözcüklerinin öncül seçimiyle ilgili sınırlılıklara da değinmekte; *kendi*'nin cümle sınırları içinde *kendisi*'nin ise bu sınırların dışında öncül seçebileceğini söylemektedir. Bu konu Koşaner tarafından daha sistematik biçimde ele alındığı için burada ayrıntıya girilmeyecektir.

Kendi sözcüğü dönüşlülük işlevinin yanında daha önce farklı kaynaklardan yaptığımız alıntılarda da belirtildiği üzere anlatıma daha resmî bir ton kazandırmak suretiyle kişi zamiri yerine de kullanılmaktadır. Bu tür cümlelerde *kendi* sözcüğü kişi zamiriyle değiştirilebilir. Göksel ve Kerslake (1995, s. 237), kişi zamiri işlevi için “Ahmet hala uyuyor. Kendisi/o bu günlerde çok yorgun. Ahmet [kendisine/ona hediye vermeyenler]-i sevmiyor.” örneklerini vermektedir. Oysa Göksel ve Kerslake'in (1997, s. 237) son olarak değindikleri ardıl gönderim işlevli ifadelerde *kendi*'yi zamirle ikame etmek mümkün değildir: “[*(Kendi-lerin-i)* defalarca aradığımız] yetkili-ler telefonlarımıza cevap vermediler.”

Ele alacağımız son çalışma 2005 yılında Özgün Koşaner tarafından hazırlanan yüksek lisans tezidir. Söz konusu tezde Türkçe eylemcil ve adcil dönüşlü yapıların biçim-söz dizimsel özellikleri *Dağıtılmış Biçimbilim* kuramı çerçevesinde çözümlenmiştir. Bu çalışmada bizim incelememize de konu olan *kendi* sözcüğü *kendi* ve *kendisi* göndergelerinden¹⁴ hareketle incelenmiştir. Bunun nedeni iki göndergenin biçim-söz dizimi açısından farklı özellikler sergilemesidir. Koşaner bunu, “Fatma Ahmet'in kendini çok beğendiğini biliyor.” ve “Fatma Ahmet'in kendisini çok beğendiğini

¹³ Bu cümlede ana cümle yüklemi yan cümlenin öznesini kontrol etmektedir.

¹⁴ Koşaner, “gönderge” terimini kullanmaktadır.

biliyor.” cümlelerinden hareketle test etmiş; ilk cümlede “kendini” göndergesinin Ahmet öncülüne bağlandığını, ikincisinde ise “kendisini” göndergesinin Ahmet öncülüne bağlanabildiği gibi yan cümle sınırlarını aşarak Fatma öncülüne, hatta cümlede yer almayan üçüncü bir öncüle bağlanabileceğini göstermiştir. Bu durumda *kendini* göndergesi beğenme işini yapan ile bu işten etkileneni aynı kişide topladığı için dönüşlülük sağlamakta, *kendisini* göndergesi ise yalnızca birinci okumada bunu gerçekleştirmektedir. Zira ikinci ve üçüncü okumalarda eylemi gerçekleştiren ile eylemden etkilenen veya eylemin yöneldiği, bir başka deyişle özne ile nesne ya da tamlayıcılar arasında eş gönderim oluşmamaktadır¹⁵. Buradan hareketle Koşaner *kendi* göndergesini SELF (KENDİ) gönderge, *kendisi* göndergesini B (BASİT)-gönderge şeklinde kavramlaştırmıştır (2005, s. 58). Araştırmacı, B-göndergenin yan cümle sınırları içinde kalan ve cümle sınırları dışına taşan iki farklı kullanımından ikincisinin gönderimsel olarak bağımsız hareket etmesi ve Banguoğlu’nun “Yeğenine misafir oldu, kendisine ikram ettiler. İhsan Bey Doğuya gitti, kendisi Demiryolları müfettişidir.” (1974, s. 366); Lewis’in “Kendisi evde. Kendilerini gördünüz mü? (1985, s. 71) örneklerinden hareketle dikkat çektikleri üzere kişi zamiri gibi davranmasından yola çıkarak B-göndergenin bu son kullanımını adilsil şeklinde ifade etmiştir. Bütün bunları aşağıdaki tabloda şu şekilde gösterebiliriz:

SELF gönderge	B-gönderge (1)	B-gönderge (2)	Adilsil
Dönüştürme işlevi var.	Dönüştürme işlevi var.	Dönüştürme işlevi yok.	Dönüştürme işlevi yok.
Gönderimsel olarak bağımlı.	Gönderimsel olarak bağımlı.	Gönderimsel olarak bağımsız.	Gönderimsel olarak bağımsız.
Fatma Ahmet’in kendini (Ahmet’i) beğendiğini biliyor.	Fatma Ahmet’in kendisini (Ahmet’i) beğendiğini biliyor.	Fatma Ahmet’in kendisini (Fatma’yı) beğendiğini biliyor.	Fatma Ahmet’in kendisini (X kişisini) beğendiğini biliyor.

Tablo 1. SELF Gönderge ve B-Göndergelerin Biçim-Söz Dizimsel Gerçekleşmesi¹⁶

Koşaner’in çalışması bütüncü, yani derlem temellidir. Söz konusu derlem 111 farklı yazardan seçilen 437 metin ile oluşturulmuştur ve 444.210 sözcük hacminindedir. Koşaner derlemede eylemcil dönüşlü yapılar (dönüştürme ekiyle işaretlenenler) ile içinde *kendi* ve *kendisi* birimleri ile bunların diğer çekimli biçimlerinin geçtiği toplam 1.439 cümleyi incelemiştir; bunlardan 85’inde (% 6) eylemcil dönüşlülük stratejisinin kullanıldığını, 951 (% 66) cümlelerin dönüşlü olmadığını tespit etmiştir. Adcıl dönüşlülük stratejisinin kullanıldığı 403 cümleden 312’sinin (toplam cümlelerin % 28’i, adcıl dönüşlülük ifadelerinin % 64’ü) SELF gönderge, 91’inin ise (toplam cümlelerin % 6’sı, adcıl dönüşlülük ifadelerinin % 19’u) B-gönderge ile kurulduğunu belirlemiştir. Bütün bu

¹⁵ Konuyla ilgili ana dili konuşurlarıyla yapılmış kapsamlı bir çalışma için bk. Özbek, A., Kahraman, B. (2016). Interpretations of Turkish Reflexive Pronouns Kendi and Kendisi. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi, MEUDED*, 13 (1), 71-94.

¹⁶ Tablo Koşaner’in 60. sayfadaki 8. çizelgesi esas alınarak hazırlanmış ancak anlaşılabilirliği artırmak amacıyla tarafımızca düzenlenmiştir.

cümleler dağılım açısından değerlendirildiğinde ortaya aşağıdaki tablo çıkmaktadır (Koşaner 2005, s. 88-97, 102)

Tür	Nitelik	Sayı	Örnek Kullanımlar	
Eylemcil Cümleler	dönüştü	85	(106) Özgürlük var, herkes istediği gibi <i>giyindir</i> <i>Cumhuriyet</i> , 17 Şubat 2005	
	dönüştü değil	93	(120) a. Vesamet Hanım bu nedenle eşinden boşanmıştı. <i>Efendi</i> , s. 470	
Adcıl Cümleler	SELF gönderge	adılısıl	11	(94) Merkezi Paris'te bulunan örgüt, Merkez Komutanı Kâzım Paşa komutasında Babı'ali'yi basıp, <i>kendini</i> , tahttan indirmek için faaliyete geçmişti. <i>Efendi</i> , s. 68
		dönüştü	312	(96) [Amerikan İstihbarat Örgütü] _i de (CIA) <i>kendini</i> , bu fobiye kaptıranlardandı. <i>Radikal</i> , 17 Şubat 2005
		gönderge	35	(95) Rice, s.“ Hollywood 'gücümüz yetse, (<i>biz</i>); önce <i>kendimize</i> , karşı olan filmleri engellerdik. <i>Radikal</i> , 22 Şubat 2005
	B-gönderge	adılısıl	374	(98) [<i>Ahmed Rıza</i>] _i , Mizancı Murad'ın <i>kendisine</i> , “oğlum” diye hitap etmesine çok kızıyordu. <i>Efendi</i> , s. 70
		dönüştü	91	(97) Oysa Asya'da kişinin her şeyi tıklarında olsa bile (<i>kişi</i>); iyi olduğunu dile getirerek <i>kendisini</i> , başkalarından üstün görmek istemez. <i>Cumhuriyet</i> , 20 Şubat 2005 (101) RTE'ye; göre tek Doğrucu Davut <i>kendisi</i> . <i>Cumhuriyet</i> , 25 Şubat 2005
		pekiştirici	89	(99) Bay Hakaret'in <i>kendisi</i> ve çocukları ekmeğini yedikleri bu ülkeye nedense hiç vefa duygusu taşımıyorlar. <i>Radikal</i> , 17 Şubat 2005
“kendi”	niteleyici	349	(100) <i>Kendi</i> tarihimize barışmak gerekiyor. <i>Cumhuriyet</i> , 25 Şubat 2005	

Tablo 2. Eylemcil Dönüştü Yapılar ile Kendi Sözcüksel Biriminin İşlevsel Dağılımı¹⁷

Koşaner yukarıdaki tabloda yer alan cümlelerin her birini esas aldığı kuramsal temeller doğrultusunda incelemiş ve tasnifini gerçekleştirmiştir. Tablo 1 için vermiş

¹⁷ Tablo, Koşaner'in 88. sayfadaki 11. çizelgesi esas alınarak hazırlanmış ancak bu çizelgede eylemcil stratejiyi kullanan cümlelere yer verilmediği için bütün veriyi bir arada gösterebilmek üzere tarafımızca düzenleme yapılmıştır. Yay araç içindeki numaralar ilgili tezden alınan örnek cümleye aittir. Koşaner, tezinde dönüştü ekli alan eylemlerle kurulan cümlelerden kaçının aslında dönüştü olmadığıyla ilgili bilgi vermemekle birlikte diğer veriler dikkate alındığında bu sayıyı 93 olarak tespit etmekteyiz. Ayrıca dönüştü eylem cümlelerinin girdi sayısı 85 olsa da farklı eylem sayısı 14'tür.

olduğumuz bilgiler Tablo 2’yi büyük ölçüde açıklar niteliktedir. Ancak birkaç hususu daha belirtmekte fayda vardır. Tablo 1’de SELF göndergenin adılsıl özelliğine değinilmemiştir. Koşaner Tablo 2’de 11 cümleyi bu başlık altında değerlendirmekle birlikte bunların tamamının *Efendi* romanında geçmesi nedeniyle “yazarın dil kullanımından kaynaklandığını ve dilbilgisi dışı olarak kabul edilebileceklerini” kaydetmektedir (2005, s. 89). SELF göndergenin altında yer alan gönderge başlığı da Tablo 1’in açıklamasında yoktur. Çalışmanın kuramsal kaynaklarına göre “dönüştürülüşün kodlanabilmesi için öncül ve SELF göndergenin yüklem eşyeleri olması” gerekmektedir. Oysa bu örnekte “biz”, yüklem üyesi olduğu hâlde “kendimize” sözcüğü ilgeç öbeğinin içindedir. Koşaner bu tür ifadelerin de dönüştürülmüş olmadığını belirtmektedir (2005, s. 89). Bir başka husus ise B-göndergelerin dönüştürülmüş kullanımında *kendisi* göndergesinin yüklem pozisyonunda da kullanılabilirdiği, buna karşılık *kendi* göndergesi için bu durumun söz konusu olmadığıdır (2005, s. 91).

Koşaner, burada detayları verilen inceleme ve tasnifinden sonra tezinde *kendi* sözcüksel biriminin türünü (ulam) de tartışmıştır. Buna göre tabloda adılsıl olarak etiketlenen kullanımlar zamirdir. Ancak Koşaner, dönüştürülüş işlevli kullanımlarda sözcüğün “iyelik, benlik bildiren bir pekiştirici” isim olduğunu düşünmektedir (2005, s. 104). Koşaner bunun, König ve Semund’un (2000) “dönüştürülüş göndergelerinin aslında [dönüştürülmüş adıl + pekiştirici] olduğu ya da tarihsel olarak [adıl + pekiştirici] bileşiminden doğduğu” (2005, s. 107’den) ve “vücut parçaları → (pekiştiriciler) → dönüştürülmüş göndergeler” şeklinde bir gelişim izlediği (2005, s. 108’den) görüşüyle de uyumlu olduğunu belirtmektedir. Vücut organları ve azalarının metonimik değeri düşünüldüğünde bu görüş son derece makuldür¹⁸. Koşaner’in bir başka dayanak noktası da *kendi* ve *kendisi* birimleriyle kurulan ifadelerden yalnızca 403’ünde dönüştürülüş bulunmasıdır. Koşaner’e göre bu cümlelerde de dönüştürülüşü sağlayan dönüştürülüş zamiri değil, eş gönderge ad öbeklerinin kullanımındadır (2005, s. 120, 121). Bu durumda sözcük, gerek dönüştürülüş işleviyle gerekse pekiştirme işleviyle ortaya çıkan kullanımlarda tür bakımından isimdir. Yazarın eylemden önce gelerek “kendi başına” ve “kendi kendine” anlamları veren kullanımı nasıl değerlendirdiğini tespit edemiyoruz. Koşaner’in çalışmasında “Arabayı Erol kendisi yıkayacak.” gibi kullanımlarda gördüğümüz belirsizliğe herhangi bir atıf bulunmaması kendisinin bu tür kullanımların tamamını pekiştirici biçiminde değerlendirmiş olabileceğini düşündürüyor. Nitekim farklı bir bahiste, Banguoğlu’ndan (1974, s. 365) alıntılıdığı “(Sen) bavulunu kendini taşıyacaksın. (O) yatağını kendisi yapar. (Biz) Köşkte kendimiz oturacağız. (Ben) Cevat’ı kendim karşılayacağım.” cümlelerinde sözcüğün pekiştirme işleviyle kullanıldığını belirtmektedir. Son olarak Koşaner’in, tasnifinde niteliyici olarak etiketlediği “kendi tarihimiz” gibi kullanımları iyelik tamlaması olarak değerlendirdiğini belirtmekte fayda vardır (2005, s. 106). Bu durumda *kendi* sözcüğü yine isim olacaktır. Her ne kadar Ergin (1958/2009, s. 262), Gencan (1974, s. 131) gibi araştırmacılar bu tür kullanımlarda sözcüğü isim olarak değerlendirseler de Koşaner, *kendi*’nin kök

¹⁸ Konuyla ilgili Türkçe bir kaynak için bk. Gökdağ, B. A. (2011). Dil-Beden İlişkileri Bağlamında Dönüştürülüş Zamirleri. *Dil Araştırmaları*, 9, 9-22.

durumundayken iyelik ve benlik anlamı taşıyan bir sözcüksel birim olduğunu, hatta Türkçede bu özellikteki tek birim olduğunu ifade etmektedir (2005, s. 106)¹⁹.

3. Tartışma ve Değerlendirme

Çalışmanın bu bölümünde, yukarıda özetlenen literatürden hareketle *kendi* sözcüğü konusunda karışıklık yaratan durumlar ile sözcüğün türü ve işlevleriyle ilgili görüşlerimize yer vereceğiz. Okuyucuya kolaylık sağlaması bakımından bunları soru-cevap sistematigiyle sunacağız.

3.1. *Kendi* Sözcüğünün 3. Kişi İçin Kullanımı Hatalı mıdır?

Daha önce 2 numaralı dipnotta da ifade edildiği üzere Ergin (2009, s. 272), Korkmaz (2014, s. 416), Ediskun (1999, s. 161) gibi araştırmacılar 3. kişi çekiminin *kendisi* olması gerektiğini düşünmektedir. Banguoğlu ise her iki biçimin de geçerli olduğunu, ancak *kendisi* biçiminin daha yaygın kullanıldığını ifade etmiştir. Bizce Göksel ve Kerslake (1995, s. 236) ile Koşaner'in (2005, s. 58) *kendi* ile *kendisi* birimlerinin öncüllerinin farklı olduğuyla ilgili tespitleri, bunun yanı sıra Göksel ve Kerslake'in *kendisi* biriminin *kendi*'ye kıyasla resmî bir ifade biçimi olduğuyla ilgili vurgusu özellikle eş zamanlı ve betimleyici dil incelemeleri açısından her iki birimin de *kendi* sözcüğü etrafındaki gramer sisteminin bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu nedenle güncel Türkçede 3. kişi çekiminin “onun kendi” ve “onun kendisi” şeklinde iki farklı şekilde gerçekleştiğini düşünüyoruz.

3.2. *Kendi* Sözcüğü Kaç Farklı Kullanım Biçimiyle Karşımıza Çıkmaktadır?

Sorunun doğası gereği araştırmacıların bu konuda ihtilafa düşmesi söz konusu değildir. Ancak “kendi evim, kendi gitti, onun kendisi” gibi bazı dil bilimsel yapılar hemen her araştırmacı tarafından tekrar edilirken “kendimizin gitmemiz/gitmesi, kendilerini defalarca aradığımız yetkililer” gibi kullanımlar sınırlı çalışmada yer almıştır. Bunun yanı sıra bazı araştırmalarda sözcüğün belli kullanımlarına değinilmemiştir. Bu kullanımların tamamının derli toplu biçimde ortaya konması bir sonraki aşamada üzerinde duracağımız sözcüğün türü ve işleviyle ilgili değerlendirmelere de ışık tutacaktır. Aşağıdaki tabloda buna ilişkin bir liste bulunmaktadır. Liste hazırlanırken sözcüğün türü ve işlevleri konusunda yapacağımız tasnif açısından önemli olan ekler ile sözcük türü ve söz dizimsel rollerin bir arada betimlenmesine çalışılmıştır:

¹⁹ Koşaner *Dağıtılmış Biçimbilim* kuramına göre iyelik tamlamasının iç yapılanmasını incelerken tamlayanın iyelik eki, tamlananın da bununla uyumlu uyum eki aldığını ifade etmektedir (karş. s. 106'da Şekil 10 ve s. 107'de Şekil 11). Biz, ister iyelik tamlaması ister isim tamlaması olsun bu tür öbeklerde tamlayanın aldığı eki “ilgi”, tamlananın aldığı eki “iyelik” terimiyle karşılamayı uygun buluyoruz.

KENDİ SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE: TÜR VE İŞLEV ODAKLI BİR DEĞERLENDİRME

no.	Dil Bilgisel Betimleme	Kullanım
1	kendi _{TAMLAYAN} AD+iyelik _{TAMLANAN}	“kendi gözüm” (Ergin 1958/2009, s. 262)
2	kendi+iyelik _{TAMLAYICI} ÇEKİMLİ FİİL _{YÜKLEM}	“Bu işi kendin bitireceksin.” (Korkmaz 2009, s. 414, 415)
3	a. ZAMİR/AD _{ÖZNE} kendi+iyelik _{ÖZNE} PEKİSTİRİCİSİ/TAMLAYICI ÇEKİMLİ FİİL _{YÜKLEM} b. ZAMİR/AD _{ÖZNE} kendi+iyelik _{ÖZNE} PEKİSTİRİCİSİ ÇEKİMLİ FİİL _{YÜKLEM}	a. Belirsizlik taşıyan: “Ben kendim söyledim.” Gençan (1974, s. 209) b. Belirsizlik taşımayan: “A: Yarın eşimle birlikte Ankara’ya gidiyoruz. B: Ben sen kendin Ankara’ya gideceksin, o İzmir’de kalacak sanıyordum.” Kayabaşı (2022, s. 147, 148)
4	ZAMİR/AD _{ÖZNE} kendi+iyelik _{ÖZNE} PEKİSTİRİCİSİ ÇEKİMLİ İSİM _{YÜKLEM}	“Ben kendim iyi bir insanım” (Baydar 2014, s. 26)
5	KİŞİ ZAMİRİ/AD+(ilgi) _{TAMLAYAN} kendi+iyelik _{TAMLANAN}	“Doktor(un) kendisi hastaları tek tek aradı.” (Kayabaşı 2022, s. 136)
6	ZAMİR/AD _{i-ÖZNE} kendi _{i-NESNE} , TAMLAYICI	“Hırsız _i kendini _i pencereden atmış.”, “Nihat _i kendine _i iyi bakar.”, “Biz _i suçu kendimizde _i bulduk.” (Banguoğlu 1974, s. 364, 365)
7	ZAMİR/AD _{i-ÖBEĞİN} AD UNSURU EDAT _{ÖBEĞİN} EDAT UNSURU kendi _i -YÜKLEM	“RTE’ye _i göre tek Doğrucu Davut kendisi.” Cumhuriyet, 25 Şubat 2005 (Koşaner 2005, s. 91)
8	(KİŞİ ZAMİRİ/AD+(ilgi) _{TAMLAYAN} kendi+iyelik+ilgi _{TAMLANAN+TAMLAYAN} SIFAT FİİL+iyelik _{TAMLANAN}	a. “(benim) kendimin bile anlayamadığım bir yazı” b. “(benim) kendimin bile anlayamadığı bir yazı” (Göksel & Kerslake 1995, s. 235)
9	a. [KİŞİ ZAMİRİ/AD+(ilgi) _{TAMLAYAN} kendi+iyelik _{TAMLANAN} İSİM FİİL+iyelik b. kendi+iyelik _{TAMLAYICI} İSİM FİİL+iyelik	a. “[Siz(in)] kendiniz oraya gitmeniz gerekiyor.” krş. no. 3.a b. “Oraya kendiniz gitmeniz gerekiyor.” krş. no. 2 (Göksel & Kerslake 1995, s. 235)
10	[kendi _{i-NESNE} , TAMLAYICI SIFAT- FİİL+iyelik _{YÜKLEM}] _{TAMLAYAN} AD _{i-TAMLANAN}	“Kendilerini defalarca aradığımız yetkililer telefonlarımıza cevap vermediler.” (Göksel & Kerslake 1995, s. 237)
11	kendi _{KİŞİ ZAMİRİ-ÖZNE} , TAMLAYICI	a. “Ahmet kendisine/ona hediye vermeyenleri sevmiyor.” (Göksel & Kerslake 1995, s. 237). b. “Kendisi evde.”, “Kendilerini gördünüz mü?” (Lewis 1985, s. 71)
12	[(ZAMİR/AD) _{ÖZNE}] _i kendi+iyelik+(hâl) _{i-ÖBEĞİN} AD UNSURU EDAT _{ÖBEĞİN} EDAT UNSURU	“Rice: Hollywood’a gücümüz yetse, (biz) _i önce kendimize _i karşı olan filmleri engelledik. Radikal, 22 Şubat 2005” (Koşaner 2005, s. 89)

Tablo 3. Kendi Sözcüğünün Farklı Kullanım Biçimleri

3. 3. *Kendi Sözcüğünün Türü ve İşlevleri Nedir?*

Yukarıda özetlemiş olduğumuz literatürde *kendi* sözcüğünün farklı kullanımına göre isim, sıfat, zamir, dönüşlülük zamiri ve zarf olduğu ifade edilmiştir. Ancak hangi kullanımın isim, hangisinin sıfat veya zarf vd. şeklinde etiketleneceği konusunda araştırmacılar arasında birlik yoktur. Bu durum Baydar'ın (2014) mevcut çalışmaları eleştirel bir bakışla değerlendirdiği yazısında da örneklenmiştir. Sözcüğün türüyle ilgili toparlayıcı bir değerlendirme yapmadan önce bir hususu vurgulamakta fayda vardır. Durak (1988), Koşaner (2005) ve Güven (2015) tarafından da dikkat çekildiği; Durak'ın kendi öğrencileriyle, Koşaner'in de derlem yoluyla yaptığı sınamadan çıkan verilerden de görüldüğü üzere dönüşlülük, *kendi*'nin asli işlevi değildir. Hatta Koşaner (2005, s. 120, 121), bütüncesinde dönüşlü olarak işaretlediği kullanımlarda bile dönüşlülüğün *kendi* sözcüğüyle değil, ses bilgisel olarak gerçekleşmeyen ama derin yapıda bulunan dil bilgisel öğelerle sağlandığını; *kendi*'nin öncülü durumundaki ad öbeğiyle bu durumu somutlaştırdığını savunmaktadır. Biz Koşaner'in savunusunun -yapmış olduğu çözümlemeyi de ufuk açıcı bularak- önemli bir bakış açısı getirdiğini düşünmekle birlikte Türk dili araştırmalarında *kendi* sözcüğü üzerine yoğunlaşan yerleşik bir dönüşlülük zamiri kabulü olduğu için pratik nedenlerle bunun devam ettirilmesini faydalı görüyoruz. Fakat sözcüğün asli olmayan işlevinden hareketle adlandırılması ve dil bilgisel bir içerik kazanmasının literatürde gördüğümüz birbiriyle çelişen açıklamalarda rolü olduğunu da belirtmeden geçemeyeceğiz. Ancak türe ilişkin değerlendirmelerimizi yaparken sözcüğün kökeni ve öne çıkan işlevlerini esas alan bir sıralama ile ilerleyeceğiz.

3.3.1. *İsim olarak kendi sözcüğü ve işlevleri*

Kendi sözcüğü 3 numaralı tabloda 3.b, 4, 5, 7, 8.a, 8.b, 9.a ve 12 numaralı kullanımlarıyla isimdir. 3.a numaralı kullanım ise Kayabaşı'nın (2022, s. 141) da işaret ettiği üzere belirsizlik taşıdığı için ancak "Ben sen kendin Ankara'ya gideceksin, o İzmir'de kalacak sanıyordum." (Kayabaşı 2022, s. 147, 148) cümlesindeki bağlamda kullanıldığı, yani "Ben kendim söyledim, başkası değil." gibi bir anlam oluşturduğunda isimdir. Kayabaşı bu tür kullanımların adıl özellik taşıdığını belirtmiştir (2022, s. 145). Bu noktada Durak'ın sözcüğün isim olarak kullanımını "isim+in eki+kendi" kuruluşundaki "ağanın kendisi" gibi ifadelerle sınırlandırdığını hatırlayalım (1988, s. 114). Durak, kanaatimizce varyasyonların tamamını göz önünde bulundurmadığı için eksik bir değerlendirme yapmakla birlikte sözcüğün bu türden belirleyici/ad öbeklerindeki kullanımına ilişkin önemli bir ayrıştırmaya gitmektedir. Baydar (2014, s. 25) da Kayabaşı'nın tespit ettiği üzere belirleyici/ad öbeği ya da eylem öbeklerindeki kullanımın temel bir farklılık oluşturduğunu belirtmiş ancak bunu ifade ederken isim ve fiil cümleleri şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Baydar'a göre "Ben kendim başarılıyım", "Ben kendim Aksaraylıyım" gibi örneklerde *kendi* sözcüğü özneyi pekiştirmektedir. Baydar'ın çalışması sözcük türü odaklı olmadığı için bu tür kullanımlarda *kendi* sözcüğünün hangi kategoride değerlendirildiği açıkça belirtilmemiştir. Ancak kendisinin "Dönüşlülük zamiri diğer pekiştiricilerden farklıdır. Bu yüzden de bu zamir geçtiği her cümlede pekiştirici olarak kullanılır gibi bir sonuç çıkartılamaz." (Baydar 2014, s. 131) ifadesinden söz konusu dil bilgisel bağlamda sözcüğü pekiştirme işlevli dönüşlülük zamiri olarak değerlendirdiği sonucuna varabiliriz. Bu da dönüşlülüğün eyleme ilişkin bir kategori olması dolayısıyla sorunludur. Aslında kanaatimizce aynı sorun Koşaner'in dönüşlü olarak değerlendirdiği (2005, s. 91) "RTE'ye; göre tek Doğrucu Davut kendisi.

Cumhuriyet, 25 Şubat 2005” cümlesi için de geçerlidir. Koşaner’in bütüncesinde *kendi* sözcüğünü dönüşlülük işleviyle işaretlediği “[Amerikan İstihbarat Örgütü], de (CIA) kendini; bu fobiye kaptıranlardandı. Radikal, 17 Şubat 2005”, “Oysa Asya’da kişinin her şeyi tıkırında olsa bile (kişi); iyi olduğunu dile getirerek kendisini; başkalarından üstün görmek istemez. Cumhuriyet, 20 Şubat 2005” cümlelerinde *kendi* sözcüğünü kişi zamiriyle değiştirerek “Amerikan istihbarat Örgütü (CIA) onu bu fobiye kaptıranlardandı.”, “Oysa Asya’da kişinin her şeyi tıkırında olsa bile (kişi) iyi olduğunu dile getirerek onu başkalarından üstün görmek istemez.” diyemeyiz. Buna karşılık “RTE’ye; göre tek Doğrucu Davut kendisi;.” cümlesi “RTE’ye göre tek Doğrucu Davut o.” şeklinde söylendiğinde dil bilgiseldir. Tabii bu ikinci varyantta “o” ile kastedilen RTE olabileceği gibi cümle dışındaki bir unsur da olabilir. Ancak “o = RTE” denklığında “tek Doğrucu Davut kendisi / o.” şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır ki bu da Kayabaşı’nın (2022, s. 147, 148) “Ben sen kendin Ankara’ya gideceksin, o İzmir’de kalacak sanıyordum.” örneğindeki “sadece sen” bağlamı ile örtüşmektedir. Cümle “Doğrucu Davut kendisi.” şeklinde okunduğunda da söz konusu sınırlama anlamı belirgindir fakat “tek” zarfı bu anlamı kuvvetlendirmektedir²⁰.

Bu noktada Öztekten’in (2007, s. 107, 109) “Birinci veya ikinci şahısta bildirilen bir cümlede aynı şahsı gösteren birden fazla öznenin ayna anda bulunamayacağı” yolundaki açıklamalarını hatırlamakta fayda vardır. Öztekten’e göre bu nedenle “Sen kendin gidebilirsin.” gibi bir cümlede “sen” ve “kendin” sözcükleri eş değer değildir. Fakat Öztekten, fiil cümlelerinden hareket ettiği için *kendi*’nin buradaki kullanımını zarf olarak değerlendirmektedir. Oysa çeşitli vesilelerle ifade ettiğimiz üzere bu dil bilgisel yapı belirsizlik taşımaktadır. Cümleyi “Sen kendin gidebilirsin ama kardeşin kalsın.” ve “Sen kendin gidebilirsin, hem de tek başına, kimseden yardım almadan.” şeklinde iki farklı biçimde anlamlandırabiliriz. Sözcük, bunlardan ilkinde isim; ikincisinde zarftır. Söz konusu belirsizlik isim cümleleri açısından daha az sorunludur. Zira “Ben kendim Aksaraylıyım.” cümlesini “Ben kendim Aksaraylıyım ama eşim değil.” şeklinde okumak “Ben kendim tek başıma/kendi kendime Aksaraylıyım.” şeklinde okumaktan daha muhtemeldir. Zaten bunların ikincisi dil bilgisel doğruluk açısından da sorgulamaya açıktır. Toparlayacak olursak nasıl ki “Sen kendin bilirsin.” cümlesinde “sen” ve “kendin”, “birinci veya ikinci şahısta bildirilen bir cümlede aynı şahsı gösteren birden fazla özne aynı anda bulunamayacağı” (Öztekten’in 2007, s. 107, 109) için iki farklı sözcük kategorisine aitse “Ben kendim başarılıyım.” cümlesinde de “kendim” sözcüğü zamir değildir. Öte yandan sözcük burada zarf da değildir, isimdir zira “ben kendim, başkası değil” anlamı taşımaktadır.

Literatürde 3.a (sınırlandırma anlamıyla), 3.b, 4, 5, 7, 8.a, 8.b, 9.a ve 12 numaralı kullanımlarda sözcüğün isim olduğu yönünde bir uzlaşma yoktur. Araştırmacıların bir kısmı sözcük türü konusuna girmediği gibi söz konusu kullanımın varyantlarının

²⁰ Koşaner bu cümlede “kendisi” sözcüğünün öncülünü “RTE” olarak işaretlenmiştir. Ancak “RTE” özne değil, edat öbeğinin isim unsurudur. Öte yandan “Doğrucu Davut” ifadesi de “kendisi” sözcüğünün öncülü değildir. Bu da dönüşlülük işlevinin sorgulanmasını gerektiren bir başka neden olarak düşünülebilir.

tamamına da yer verilmemiştir. Öte yandan araştırmacılar, kendi sözcüğünün bu kullanımıyla pekiştirici (emphatic) işlev taşıdığı kanaatinde birleşmektedir.

3.3.2. Sıfat olarak *kendi* sözcüğü ve işlevleri

Kendi sözcüğü 3 numaralı tabloda 1 numaralı kullanımıyla sıfattır. Bu konuda da bir uzlaşma söz konusu değildir. Ergin (Ergin 1958/2009, s. 262), Gencan (1974, s. 131), Koşaner (2005, s. 106), Güven (2015, s. 348) gibi araştırmacılar sözcüğün burada isim olduğunu; Korkmaz (2009, s. 420) iyelik kavramını pekiştiren bir zamir olduğunu; Durak (1988, s. 120), Göksel ve Kerslake (1995, s. 232), Öztekten (2007, s. 110) ise sıfat olduğunu belirtmektedir. Biz de sözcüğün bu kullanımıyla sıfat olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bu tür kullanımlarda “X+A ait olan, asıl, öz” anlamı son derece belirgin olup çoğu kullanımda “kendi arabam”, “kendi annem” gibi bir ifadedeki “kendi” sözcüğünü “bana ait (olan) araba, asıl arabam”, “öz annem” şeklinde karşılamak mümkündür. Üstelik Öztekten’in (2007, s. 110) de dikkat çektiği üzere bu durum, sözcüğün kategori değiştirerek zarfa geçişini de açıklamaktadır. Zira sıfatlarla zarflar arasında yoğun bir geçirgenlik vardır.

Burada açıklanması gereken husus *kendi* sözcüğünün sıfat olarak kullanıldığı ifadelerde iyelik ekli bir ad gerektirmesidir. Bu tür bir dil bilimsel sınırlama “kırmızı, büyük, eski” gibi niteleme sıfatları için söz konusu değildir. Peki bu durum Korkmaz’ın (2009, s. 420) ifade ettiği gibi sözcüğün kendisinde iyelik kavramını pekiştiren bir özellik olması veya Koşaner’in belirttiği üzere *kendi*’nin kök durumundayken iyelik ve benlik anlamı taşıyan bir sözcüksel birim olmasıyla (2005, s. 106) açıklanabilir mi? Ne yazık ki çeşitli kaynaklarda ayrıntılı biçimde ele alındığı üzere (Öztekten 2007, Güven 2015) sözcüğün kökeni ve tarihî metinlerdeki kullanımı ile ilgili veriler de bu konuda kesin bir hükme varmayı zorlaştırmaktadır. Üstelik Yunus’un “Kendüye yaramazı biregüye sanan ol / Adı müslümân ânun kendi benzer keşişe” (Timurtaş 1986, s. 160) dizelerinde gördüğümüz ve gerek Eski Anadolu Türkçesi gerekse Osmanlı Türkçesi metinlerinde bolca tanıklanan zamir n’ siz hâl eki birleşmeleri sözcüğün özünde her zaman bir iyelik anlamı algılanmadığını düşündürmektedir.

Peki bir sözcük kendi kategorisindeki diğer üyelerden farklı davranış sergileyebilir mi? Daha açık bir ifadeyle sıfat kategorisindeki bütün sıfatlar aynı dil bilimsel örüntüyü mü taşır? Bu konuda sıfatların sözcük-dil bilimsel (lexicogrammatical) özelliklerini ele alan Çalışkan (2023a) tarafından yapılmış yakın tarihli bir çalışma dikkate değer tespitlerde bulunmaktadır. Çalışkan, sıfatların dil bilimsel çerçevesi konusunda yaygın görüşün adlardan önce gelecek onları çeşitli yönlerden niteleyen veya belirten bir sözcük türü olduğunu belirtmekte ancak bu çerçevenin sıfatların doğal dildeki kullanımlarını açıklamak bakımından yetersiz kaldığını ifade etmektedir. Zira “açık, beyaz, büyük” gibi kimi sıfatlar hem adın önünde (açık kapı, beyaz elbise, büyük ev) hem de yüklem pozisyonunda (kapı açık, elbise beyaz, ev büyük) kullanılabildikleri hâlde “alt, ana, gelecek, ilk” gibi sıfatlar yüklemleştirilememektedir (krş. alt kat, ana bina, gelecek hafta, ilk ders; kat alt, bina ana, hafta gelecek, ders ilk). Bunun yanı sıra bazı sıfatlar birden fazla istem profili göstermekte (AD+A uzak, AD+DAn uzak; ø dolu, AD+IA dolu vb.), bazıları ancak belli bir dil bilimsel kuruluş içinde ortaya çıkmaktadır (X adlı, X başlıklı, X yaş büyük vb.). Ayrıca kiplik anlamı taşıyan sıfatlar çok özel analitik yapılar (EYLEM-mA+iyelik gerek / lazım / mümkün / yeterli; EYLEM-mAk gerek / lazım / mümkün / yeterli) içinde karşımıza çıkabilmektedir (2023, s. 66, 69, 70, 71). *Kendi* sözcüğünün sıfat olarak kullanımında da bu türden bir sınırlama gerçekleşmiştir. Aslına

bakılırsa yüksek sıklıktaki sözcükler açısından bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Bu nedenle Sinclair (1999) yüksek sıklıktaki sözcüklerin sıfat, ad gibi genel kategorilere bağlı kalınarak tasnif edilemeyeceği, bu tür sözcüklerin başlı başına bir sınıflandırma gerektirdiği, hatta çok iddialı bir öneri olmakla birlikte her birinin bağımsız sözcük türleri olarak ele alınması gerektiği görüşündedir.

Sıfat etiketini kullanmamakla birlikte *kendi*'nin bu gruptaki kullanımının işlevi konusunda Korkmaz (2009, s. 420) iyelikli adı pekiştirme, Koşaner ise (2005, s. 106) niteleme tespitinde bulunmuştur. Biz, sözcüğün sıfat olarak kullanımında nitelemeden ziyade belirtme işlevinin ön planda olduğunu düşünüyoruz. Bilindiği üzere niteleme sıfatları ile belirtme sıfatlarını ayıran en temel özellik bunlardan ilkinin varlığın içkin, ikincisinin ise bağlamsal durumlarını göstermesidir. “Siyah” bir niteleme sıfatıdır çünkü “siyah çanta” siz çantayı elinize alsanız da dolaba koysanız da, eski de olsa yeni de olsa siyahtır. Buna karşılık aynı çanta elinizdeyken “bu çanta”, konuşma ortamında bulunmadığında “o çanta”, sayıca tekse “bir çanta”, yanına iki çanta daha koyduğunuzda bu bağlama uygun olarak “üç çanta” şeklinde belirtilecektir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde *kendi*'nin sıfat olarak kullanımının nitelemeden çok belirtme işlevine yakın olduğu görülecektir. Kendi sıfatının zaten iyelik ekiyle belirli hâle getirilmiş olan bir adla birlikte yine belirtme işleviyle kullanılması da Türkçenin mantığına uygundur. Nesne durumundaki iyelik ekli bir adın ancak belirtme hâli ekiyle çekime girmesi bu mantığın bir başka tezahürüdür.

3.3.3. Zarf olarak *kendi* sözcüğü ve işlevleri

Kendi sözcüğü 3 numaralı tabloda 2 numaralı kullanımıyla zarftır. Yukarıda sözünü ettiğimiz anlam belirsizliği “kendi başına” ve “kendi kendine” anlamını doğuracak şekilde giderilebildiğinde 3.a, 9.a ve 9.b numaralı kullanımları da zarf olarak etiketlemek mümkündür. Zaten sözcüğün zarf görevinde kullanıldığını tespit etmiş olan araştırmacılar, bunun *kendi*'nin “tek başına” ve “kendiliğinden” anlamı taşıdığına mümkün olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle olsa gerek Korkmaz (2009, s. 419) “kendi kendime, kendi kendine, kendi kendimize, kendi kendilerine” gibi tekrarlı yapıları dönüşlülük zarfı olarak değerlendirmektedir. Ancak bu anlamların da kendi içinde ayrıntıları vardır. Konuyla ilgili en kapsamlı çalışmayı yapan Kayabaşı (2022, s. 149) “kendi başına” anlamının “yardım almaksızın” ve “tek başına” anlamlarını birlikte içerdiğini; “kendi kendine” anlamının ise bazen “tek başına” bazen de “yardım almaksızın” anlamını da içerecek şekilde ortaya çıktığını örneklerden hareketle göstermiştir. Durak (1988, s. 117), Öztekten (2007, s. 111) ve Baydar (2014, s. 26) da sözcüğün zarf olduğunu belirtmekte fakat “kendi başına ve “kendi kendine” anlamındaki kullanımların dışında kalan ifadeleri de bu kapsamda ele almaktadır. İlgili bahislerde bunlara değinildiği için örnekleri burada tekrar etmeyeceğiz.

Sözcüğün zarf göreviyle kullanıldığı cümlelerdeki işlevi ise “tek başına” ve “kendi kendine” anlamlarını vermek üzere eylemi durum yönünden nitelemektir.

3.3.4. Kişi zamiri olarak *kendi* sözcüğü ve işlevleri

Kendi sözcüğü 3 numaralı tabloda 11.a ve 11.b numaralı kullanımlarıyla kişi zamiridir. Her ne kadar kimi çalışmalarda dönüşlülük zamirinin de kişi zamirinin özel bir kullanımı olduğu yönünde ifadeler bulunsun da Banguoğlu (1974, s. 366), Korkmaz (2009, s. 418), Göksel ve Kerslake (1995, s. 237) ile Koşaner (2005, s. 88, 89) 11.a ve

11.b'deki kullanımları diğerlerinden ayırarak kişi zamiri tespitinde bulunmuştur. Biz de bu tespitlere katılıyoruz. Ancak tablodaki gösterimden de anlaşılacağı üzere 11.a ile 11.b arasında da bir fark olduğunu düşünüyoruz. 11.a'da “kendisi” sözcüğü doğrudan zamirle karşılanabilirken 11.b'de saygı anlamı da bulunmaktadır. Tekil kişi için çoğul iyelik ekli kullanım da bunu göstermektedir. Buradan hareketle 11.b'deki kullanımın dil bilgisi düzeyinde değilse bile söylem düzeyinde bir fark yarattığını söyleyebiliriz. Benzer bir durum yüksek sıklıkta kullanılan “adam, kadın, çocuk” gibi isimlerde de gözlemlenmektedir. Örneğin “adam” sözcüğü “İçeride kaç adam var?” gibi bir cümlede herhangi bir duygusal niteleme olmaksızın “insan/kişi” anlamındayken “A: Herkes bakanın istifa etmesini beklediğini açıkça belli etmedi mi? B: Etti. Fakat görünen o ki bunun adam üzerinde hiç etkisi olmadı.” cümlesinde “bakan” sözcüğüne gönderimde bulunmakla birlikte konuşurun söz konusu kişinin tutum ve davranışı hakkındaki eleştirel yorumunu da açığa vurmaktadır (Çalışkan 2022, s. 29, 30). Sözcük her iki kullanımıyla da dil bilgisel açıdan isimdir. Bunun yanı sıra sözcüğün anlam birimcikleri de aynıdır ancak ikincisinde isim, söylem düzeyinde farklılaşarak pragmatik bir içerik kazanmıştır.

3.3.5. Dönüştürülük zamiri olarak *kendi* sözcüğü ve işlevleri

Kendi sözcüğü 3 numaralı tabloda 6 numaralı kullanımıyla dönüştürülük zamiridir. Ancak Ergin'in (1958/2009, s. 262) “kendimizin gitmemiz”, Banguoğlu'nun (1974, s. 365) “İnsan kendisinin doktorudur.”, Korkmaz'ın (2009, s. 416) “Bu işi kendin bitireceksin.” gibi örneklerinden de anlaşılacağı üzere ilgili literatürde sözcük, birbirinden farklı kuruluşlar içinde dönüştürülük zamiri olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra bazı anlatımlarda rastladığımız belirsizlik de konunun anlaşılmasını güçleştirmektedir. Söz gelimi Banguoğlu dönüştürülük zamirlerini “Köşkte kendimiz oturacağız.” cümlesiyle örneklemekte, burada “kendimiz” sözcüğünün özneyi temsil ederek pekiştirdiğini ifade etmekte; birkaç cümle sonrasında ise asıl dönüştürülük zamirlerinin “Nihat kendine iyi bakar.” cümlesinde olduğu gibi öznenen başka bir unsur olarak özneyi temsil eden “kendine” vb. kullanımları karşıladığını belirtmektedir. Öte yandan “kendimi” sözcüğünün öznenen farklı olarak özneye gönderimde bulunduğu “(Ben) kendimi düşünmüyorum.” gibi aslında “Nihat kendine iyi bakar.” cümlesinden farklı olmayan kullanımları ise pekiştirme zamiri olarak değerlendirmektedir (1974, s. 364, 365). Bu durumda okur; “dönüştürülük zamiri, asıl dönüştürülük zamiri, pekiştirme zamiri” şeklinde aralarında net sınırlar çizilmeyen, örnekleri de ayırıcı olmayan kullanımlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bunun yanı sıra Göksel ve Kerslake'in (1995, s. 236) “Kendinden başkasına güvenemiyor musun?” örneğinde gördüğümüz üzere *kendi*'nin cümle ögesi olmadığı, bir öbeğin kurucusu durumunda bulunduğu kullanımlar da dönüştürülük zamiri kapsamında değerlendirilebilmektedir. Oysa Koşaner (2005, s. 89) çalışmasını dayandırdığı (bizim de kabul ettiğimiz) kuramsal çerçeveye göre bunların *kendi* sözcüğünün öncül seçimiyle ilgili koşullara uymadığını örneklerle açıklamıştır. Peki bu durumda *kendi* sözcüğünü hangi kuruluşlar içinde dönüştürülük zamiri olarak değerlendirebiliriz? Bu noktada öncelikle dönüştürülükün bir fiil çekim kategorisi olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Bunun yanı sıra dönüştürülük yalnızca özne ile nesnenin aynı kişide toplanması değil, nesnenin yanı sıra diğer tamlayıcıların da özneye dönmesi (Durak 1988, s. 117, 118; Göksel ve Kerslake 1995; Koşaner 2005, s. 89, 90) biçiminde ele alınmalıdır. Bu durumda *kendi* sözcüğü hâl işlevi üstlenerek cümlenin bir

ögesi olmuş ve özneye gönderimde bulunuyor ise bu tür yapılar içinde dönüşlülük zamiridir. Ancak Durak'ın (1988, s. 119) da dikkat çektiği üzere genel geçer değerlendirme ve yaygın kabullerin aksine dönüşlülük zamiri ile oluşturulan dönüşlü yapılar ile morfolojik yollarla oluşturulan yapılar eş değer değildir.

3.3.6. Ardıl gönderim zamiri olarak *kendi* sözcüğü ve işlevleri

Kendi sözcüğü 3 numaralı tabloda 10 numaralı kullanımıyla ardıl gönderim zamiridir. Burada doğrudan *kendi* sözcüğüyle ilgili olarak incelediğimiz çalışmalarda ardıl gönderim işlevi, tespit edebildiğimiz kadarıyla, yalnızca Göksel ve Kerslake (1995, s. 237) tarafından ele alınmıştır. Ancak Meral'in (2010) Göksel ve Kerslake'i takip ederek ulaştığımız "Türkçede Ardıl Gönderim İlişkisi" başlıklı yazısı konuyla ilgili son derece dikkat çekici tespitlerde bulunmaktadır. Meral (2010, s. 18), Türkçede ardıl gönderimin sıfat işlevli yan cümlelerin yanı sıra "Ahmet, ki kendisini çok severim, dün geldi." örneğindeki gibi "ki" bağlacıyla kurulan yan cümlelerde de görüldüğünü ve her iki kuruluşta da ardıl gönderim zamiri olarak *kendi*'nin kullanıldığını belirtmektedir. Meral sözcüğün üç farklı söz dizimsel konumuna göre zorunlu, seçimli ve yasaklı olabileceğini ifade etmektedir. Buna göre "kendisini sevdiğim adam, kendisine çiçek verdiğim öğretmen" ile "kendisine göre hasta olduğum adam, kendisi hakkında çok şey bildiğim adam, kendisi yüzünden hasta olduğum adam" örneklerinde sözcük nesne/tamlayıcı²¹; "Kendisinin yarın gelebileceğini söylediğim arkadaşım, kendisi eskiden beni çok seven adam" örneklerinde özne konumundadır. Ancak bu örneklerden "kendisine göre hasta olduğum adam, kendisi yüzünden hasta olduğum adam" kullanımlarında ardıl gönderim zamirinin kullanımı diğerlerinden farklı olarak zorunludur. Meral bu durumu edatın kendi iç yapısı ile açıklamaktadır (2010, s. 20-25). Meral "kendisinin silgisini aldığım öğrenci" örneğinde gördüğümüz, sözcüğün tamlayan konumunda olduğu kullanımların ise dil bilgisi dışı olduğunu belirterek burada ardıl gönderim zamirinin yasaklı olduğunu kaydetmektedir (2010, s. 25, 26). Bir başka deyişle burada ardıl gönderim olgusu vardır fakat gönderimin zamirle temsili mümkün değildir.

Sonuç ve Öneriler

Kendi sözcüğüyle ilgili literatürün eleştirel bir yaklaşımla değerlendirildiği bu çalışmada herhangi bir teoriden bağımsız olarak doğrudan dil kullanımlarından hareket edilmiş; mevcut araştırmalarda verilen örnekler dil bilimsel yapılarına göre tasnif edilerek bu yapıların şekillendirdiği tür ve işlev bilgisi betimlenmiştir. Betimlemede mümkün olduğunca kaynakların ortaklaştığı veya ayrıldığı hususlara işaret edilerek kendi görüşümüz gerekçelendirilmeye çalışılmıştır. Pek çok başka konuda olduğu gibi dil incelemelerinde de yerleşik ve yaygın kanaatler kimi zaman malzemeyi sorgulamanın önünde bir engel teşkil etmektedir. *Kendi* sözcüğü de bu tutumdan nasibini almış, çeşitli yayınlarda asıl işlevinin dönüşlülük olmadığı belirtilmesine rağmen (Durak, 1988;

²¹ Meral (2010, s. 20) sözcüğü "kendisini sevdiğim adam" kuruluşunda birincil nesne, "kendisine çiçek verdiğim öğretmen" kuruluşunda ikincil nesne, "kendisine göre hasta olduğum adam, kendisi yüzünden hasta olduğum adam" kuruluşunda ise ilgeç nesnesi olarak değerlendirmektedir. Bu; literatürde düz tümleç, dolaylı tümleç veya nesne, tamlayıcı şeklinde gördüğümüz ayrımlarla örtüşmektedir. Ancak biz yazı genelinde olduğu gibi burada da eylemin üye yapısında (argument structure) yer alan unsurlardan nesne dışındakilere tamlayıcı demeyi uygun görüyoruz. Zorunlu ve seçimlik tamlayıcı konusunda da bir ayırım yapılması gerektiğini düşünmekle birlikte doğrudan çalışmamızla ilgili olmayan bu konuda ayrıntıya girmiyoruz.

Koşaner 2005) gramerlerde bu hâliyle yer almaya devam etmiştir. Farklı kullanımlar arasında ayırım gözetmeyen bu yaklaşım, özellikle dil öğretimine yönelik malzemenin sunumu açısından sorunludur. Bundan sonraki çalışmalarda konunun pedagojik gramerlerde ele alınış şekilleri üzerinde durmak ve burada önerdiğimiz çerçeveye uyumlu tasarımlar geliştirmek son derece faydalı olacaktır.

Kısaltmalar

i: indexical (gösteren)

y.n.: yazarın notu

Kaynakça

- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U., Yılmaazer, H., Atasoy, G., Öz, S. & Yıldız, İ. (2012). Construction of the Turkish national corpus (TNC). *Proceedings of the 8th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*, İstanbul Türkiye, 323-327. Erişimi adresi: http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/pdf/991_Paper.pdf
- Aksan, Y., Aksan, M., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U. (2017), *A Frequency dictionary of Turkish: Core vocabulary for learners*. London: Routledge.
- Arslan, A. (2022). Türkiye Türkçesinde dönüşlü çatının oluşum yöntemleri. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 8(17), 226-240.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. (1. Baskı). İstanbul: Baha Matbaası.
- Baydar, T. (2014). Pekiştirilmiş / pekiştirmeli özne üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 21-32.
- Çalışkan, N. (2022). *Yüksek sıklıktaki adlar: zaman sözcük biçimi üzerine derlem temelli bir inceleme (eş dizimlilikler, biçim birimi dizileri, dil bilgisel örüntüler ve semantik prozodi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çalışkan, N. (2023a). A Lexicogrammatical approach to teaching Turkish as a foreign/second language: A Case study on adjectives. Sakhatova, G., Kaili, H. (Ed.) *Different Aspects in Learning and Teaching Turkish as a Foreign Language* içinde (57-75). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Çalışkan, N. (2023b). Tamlamalarda kişi uyumu: Kendi+iyelik+ilgi biçiminin fiilimsi kuruluşundaki tamlananı ile uyumu üzerine. *Turkish Studies-Language and Literature*, 18(Ö1), 423-431.
- Çöltekin, Ç. (2010). A Freely available morphological analyzer for Turkish. *Proceedings of the 7th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2010)*. Erişim adresi: http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2010/pdf/109_Paper.pdf
- Durak, M. (1988). Türkçede "kendi" sözcüğü üzerine. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 113-120. Erişim adresi: <https://acikerisim.uludag.edu.tr/handle/11452/17095>
- Ergin, M. (1958/2009). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ediskun, H. (1984/1999). *Türk dil bilgisi*. (6. basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Emre, A. C. (1945). *Türk dil bilgisi - Türkçenin bugünkü ve geçmişteki gelişimleri üzerine bir gramer denemesi*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (1974). *Dil bilgisi (Lise: I-II-III)*. İstanbul: Kanaat Yayınları.

- Gökdağ, B. A. (2011) Dil-beden - ilişkileri bağlamında dönüşlülük zamirleri. *Dil Araştırmaları*, (9), 9-22.
- Göksel, A., Kerslake, C. (1995). *Turkish: A Comprehensive grammar*. Routledge.
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Güven, M. (2015). Türkçede kendi zamiri ve kendi zamiri ile oluşmuş kelime öbeklerinin kuruluş biçimi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 341-356.
- Kayabaşı, D. (2022). The emphatic marker in Turkish: two readings. *Proceedings of the Workshop on Turkic and Languages in Contact with Turkic*, 7, 136-153. <https://journals.linguisticsociety.org/proceedings/index.php/tu/article/view/5324>
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish (descriptive grammars)*. London: Routledge.
- Koşaner, Ö. (2005). *Türkçede dönüşlü yapıların biçim-sözdizimsel özelliği*. (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Lewis, G. L. (1985). *Turkish grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Meral, H. M. (2010). Türkçe ardıl gönderim ilişkisi. *Dilbilim*, (24), 9-32.
- Özbek, A., Kahraman, B. (2016). Interpretations of Turkish reflexive pronouns kendi and kendisi. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi, MEUDED*, 13 (1), 71-94.
- Özsoy, A. S. (1983). *Reflexivization in Turkish: A Syntactic, semantic and discourse analysis* (Doktora Tezi). Ann Arbor: University of Michigan.
- Öztekten, Ö. (2007). Dönüşlülük zamiri özne olabilir mi?, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN*, 55 (2007/2), 101-113.
- Sinclair, J. (1999). A way with common words. (H. Hasselgard, S. Oksefjell Ed.). *Out of Corpora. A Study in Honour of Stig Johansson içinde* (157-175), Amsterdam: Rodopi.
- Timurtaş, F. K. (1986). *Yunus Emre divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Tuçcu, P. (2009). *Türkçede belirleyici öbeği*. (Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Ankara Üniversitesi.